

FRANCISKANERNE I SVENDBORGS MIDDELALDER

af Jørgen Nybo Rasmussen

Indhold:

1. Indledning. Mål Og Midler.....	2
2. De Historiske Kilder. Broder Peder Olsen	3
3. Astrad Fracke, Drost Og Borgfoged I Svendborg	5
4. Franciskanernes Modtagelse I Danmark	7
5. Inspirationen Fra Portugal.....	8
6. Eleonoras Brudfærd Og Død.....	11
7. Kongestrid Og Kirkekamp	13
8. Broder Astrad I Roskilde	16
9. Franciskanerne I Svendborg Og Interdiktet	17
10. Kongegunst Og Holstenervælde	20
11. Unionstiden	23
12. Klosterliv Og Ordensstruktur	24
13. Økonomi Og Fattigdom.....	26
14. Observansreformen.....	28
15. Franciskanernes Religiøse Virke Og Kultur.....	30
16. Klosters Undergang	33
Noter	36

1. INDLEDNING. MÅL OG MIDLER

Den kendte og alment beundrede købmandssøn Frans fra Assisi blev ca. 1206 inspireret til at føre en ny livsform som omvandrende tigger og prædikant. Snart blev han fulgt af talrige ligesindede. De blev organiseret som en ny orden i den katolske kirke og fik faste leveregler, som 1223 blev endelig godkendt af paven. Allerede da fandtes "mindrebrødre" (franciskanere) i hele Syd- og Mellemeuropa. Kun seks år efter Frans' død i 1226 nåede de 1232 også til Danmark.¹⁾ Cistercienserne i Ryd Kloster, hvor nu Glücksborg ligger, beskrev i deres årbog ca. 1260, hvordan mindrebrødrene kom på deres bare ben og fik klostre i Ribe 1232 og i Slesvig 1234. 2) På få år voksede en hel bølge af disse klostre frem ikke blot i Danmark, men i hele Norden. Allerede ca. 1240 dannede de en ny fællesnordisk ordensprovins "Dacia". Disse simple fakta viser, at "gråbrødrene", sammen med den anden tiggerorden: dominikanerne eller "sortebrødrene", må have imødekommet et vældigt religiøst behov blandt tidens unge. Deres livsstil og klostre imødekom religiøse og sociale problemer i de fremvoksende nye byer. 3) "Gråbrødrene" blev deres folkelige danske navn. Her bruges dog fortrinsvis den moderne betegnelse "franciskanere".

Svendborg Franciskaner- eller Gråbrødre kloster blev stiftet 1236 som det fjerde eller femte i Danmark. Grundlægger var byens borgfoged Astrad Fracke. Nogle år senere nedlagde han sin høje stilling og indtrådte selv i ordenen. I sine ældre år levede han som en indflydelsesrig franciskanerbroder i klostret i Roskilde. Også om hans fortid findes der oplysninger 4) De danske franciskaneres egen historiker, broder Peder Olsen, skrev på et særligt indskudt blad i sin optegnelsesbog: "Collectanea" ca. 1533 følgende: "Det fortælles, at slotsfogeden i Svendborg, nemlig broder Astrad Fracke, der tidligere havde været Valdemar II.s drost, grundlagde dette kloster og således var dets stifter" 5) En drost var i højmiddelalderen en af landets øverste statsembedsmænd, bl.a. "justitsminister". Astrad var altså ingen anonym person. Han blev den første danske franciskaner, hvis navn kendes. Hans historie var usædvanlig, både før og efter, at han stod bag Svendborg Franciskanerklosters tilblivelse. Denne historie må vække nysgerrighed efter at lære ham nærmere at kende. Hvad var baggrunden for hans indsats - ikke blot som klosterstifter, men for hans religiøse kald til selv at blive en ydmyg gråbroder?

Forudsætningen for, om dette spørgsmål kan besvares er naturligvis, at der findes historiske kilder. Hvad der kan vides om Astrad Fracke og i det hele taget om franciskanerne i Svendborg, beror som altid på kildematerialet. Foruden de arkæologiske fund, der behandles andetsteds i bogen, må disse skriftlige kilder fremdrages. De må vurderes kritisk, ikke blot for at bedømme deres pålidelighed og indbyrdes sammenhæng, men især i forhold til det historiske milieu, der var deres forudsætning. Andre forhold end dem, der direkte omtales i teksterne, må inddrages. Spørgsmålet er ikke blot, hvad kilderne siger, men også hvorfor og hvad det egentlig betyder. Franciskanerne levede ikke isoleret i middelalderens Svendborg. Deres liv må forstås i sammenhæng med begivenheder i deres egen orden, i provinsen "Dacia" men ofte også internationalt. Deres liv var påvirket af, hvad der skete i det fynske bispedømme, i den danske katolske kirke og i det danske politiske samfund i de tre århundreder, klostret eksisterede. Derfor er andre historiske kilder og beretninger end dem, der direkte nævner Svendborg-klostret, nødvendige for forståelsen. - Først derfor nogle generelle bemærkninger om de konkret anvendte kilder. De vigtigste af dem er naturligvis datidens egne skriftlige vidnesbyrd om klostret selv og dets beboere, franciskanerne.

2. DE HISTORISKE KILDER. BRODER PEDER OLSEN

Det er danske middelalderhistorikerens generelle problem, at det skriftlige kildemateriale er så sparsomt. Det gælder også for Svendborg Franciskanerkloster. Dets eget arkiv er ikke bevaret. Ellers findes kun nogle få dokumenter, tilfældigt strøet ud over de tre århundreder, klostret bestod. Vigtige er testamenter og gavebreve. Når klostret modtog gaver eller folk lod sig begrave der, fortæller det noget om brødrenes økonomiske vilkår, og om hvem der omfattede dem med velvilje. Fast ejendom måtte de ikke eje ud over grunden, hvor klostret lå. Enkelte notitser kan hentes i datidens årbøger. Pavebreve belyser ordenens og dermed også dette klostres vilkår. Almindelig kirkehistorisk og danmarkshistorisk litteratur må også anvendes for at belyse klostrets skiftende livsforhold. Et helt sammenhængende billede af dets historie er dog uopnåeligt. Dog kan der kastesen hel del nyt lys over, hvem Svendborg- brødrene var, hvordan de levede og hvad de udrettede.

Franciskanernes historiker fra 1500-tallets begyndelse, Broder Peder Olsen, var den eneste i datiden, der aktivt samlede materiale om ordenen, herunder også om Svendborg Klosteret.

”Petrus Olai”, som han selv skrev sig, blev født ca. 1490 i Sonnerup, enten i landsbyen Kirke Sonnerup eller på Sonnerupgård ved Hvalsø på Sjælland. 6) Som ung gik han i kloster hos franciskanerne i Roskilde. Han viste tidligt sin særlige historiske interesse ved at begynde at samle notitser og afskrifter af ældre historiske kilder i sin stadig bevarede optegnelsesbog ”Collectanea”(nu i den Arnamagnæanske Samling i Kbhv.: Ms. nr. 107,8vo). Broder Peders mål var intet mindre end at ajourføre Danmarkshistorien fra Saxo til sin egen tid. Men i manuskriptets læg nr. X = fol. 103 – 126, skrev han i årene 1522 til 1535 bidrag til franciskanernes historie i Danmark. Hermed ydede han en ret upåagtet, men i virkeligheden enestående indsats. Selv internationalt er et sådant arbejde af et ordensmedlem om sin egen orden under Reformationens krise et særsyn. Takket være Peder Olsen har vi bedre historisk viden om franciskanerne end om nogen anden dansk orden.

I min bog: ”Broder Peder Olsen som de danske franciskaneres historieskriver” (1976) analyserede jeg hans arbejde og nåede frem til en række resultater om dets tilblivelse, inddelinger og disses opståen, kildeværdi og hensigt. Disse resultater lægger jeg til grund for følgende oversigt over, hvad Peder Olsens skrev, direkte eller indirekte vedrørende Svendborg. 7)

Til praktisk brug henvises til den forbilledlige trykte udgave. En dansk oversættelse findes ikke:

“Petrus Olai: De ordine fratrum minorum”: Udg. af M. Cl. Gertz: i “Scriptores Minores Historiæ Danicæ Medii Ævi” bd. 2, Kbhv. 1922, 279-324. – Citeres her: ”PO: De OFM”.

Bidrag af betydning for Franciskanerne i Svendborg findes her i fire forskellige afsnit:

- 1) I ”Franciskanerklostrenes oprindelse” der står i Coll. fol. 107 -108, skrev broder Peder oprindeligt kun notitsen: ”MCCXXXVI habuerunt fratres locum Randrus et Swineburgis”. (PO: De OFM, 293). Senere tilføjede han et særligt løvsblad, fol. 106r, se nærmere under pkt. 5).
- 2) ”De franciskanske biskoppers historie” i Coll. fol.112v. omtaler bl.a.Odense- biskopperne Regner (+ 1266) og Niels Jonsen (+ ca. 1362) der begge selv var franciskanere, og som støttede Svendborg-klostret. (PO: De OFM”, 305 og 307)

- 3) "Kapitelslisten" i Coll. 112 bis. er en fortegnelse over "Dacia"s provinskapitler fra 1264 – 1487. (PO: De OFM, 307 –309). Den må suppleres med Visby-franciskanernes tilsvarende kapitelsliste. 8) Heraf fremgår, hvornår der afholdtes provinskapitler i Svendborg. .
- 4) "Observansreformens historie" i Coll. fol. 113–117. Efter det første, Odense, blev Svendborg det andetreformerede danske franciskanerkloster. Observanternes særlige kapitler fra 1481 til 1535 opregnes herunder (PO: De OFM", 309 – 320). - For årene 1501-1529 skrev den tidligere Svendborg franciskaner Jørgen Rasmussen en supplerende kapitelsliste. 9)

Som et tillæg til "Franciskanerklostrenes oprindelse" indskød Peder Olsen om klostret i Svendborg et særligt blad: Coll. fol. 106v (PO: De OFM" 293-294).

Da "Oprindelseshistoriens" "terminus post quem" er 1532, må fol. 106v være blevet til senere end dette år. Det stemmer godt med, at klostret i Svendborg var et af de 7- 8 franciskanerklostre, der overlevede stormen på klostrene i Frederik Is sidste år fra 1528 – 1532, og derfor heller ikke er med i "Franciskanernes Uddrivelseskrønike". 10) - Når Peder Olsen i Coll. fol. 106r, udtrykker sig således, at klosterstifteren "siges at være" den tidligere drost, slotsfogeden Astrad Fracke, antyder han her ikke at bygge på en skriftlig kilde, men på en mundtlig tradition, formentlig fra en af Svendborg-brødrene selv.

Fol. 106 v. indeholder i øvrigt en række uordnede notitser, hvilket er typisk for "Collectanea". Broder Peders manus er jo en "kladdebog", og må ikke bedømmes som var det et færdigt arbejde. Notitserne står ikke engang i kronologisk orden. Efter gentagelse af stiftelsesåret 1536 kommer meddelelsen om, at kong Christoffer 1253 ødelagde borgen Svendborg (castrum Swineburgis). Herefter følger stiftelsesmeddelelsen, at det var kong Valdemars tidligere drost, borgens "castellanus", broder Astrad Fracke, der stiftede klostret. Så nævnes biskop Niels' indvielse af kirken i 1361. Derefter at biskop Regnar 1267 skænkede klostret et stort grundstykke, der defineres nærmere. Og i 1388 oprettede Niels Finsen og hans familie et kapel i kirken. Sidste notits er, at grev Gert af Holsten 1333 godkendte en udvidelse af klostergrunden, hvilket 1348 blev bekræftet af hans søn Henrik. – Meddelelsen om kongesønnen Abel Abelsens død og begravelse i klostret 1279 findes derimod ikke på fol. 106r, men anførtes af Peder Olsen blandt hans excerpter af Danmarkshistorien andetsteds i "Collectanea". Selve dødsfaldet er nævnt i flere middelalderlige annaler, men kun broder Peder skrev, at graven var hos franciskanerne i Svendborg. 11)

Peder Olsen arbejdsmetode viser ham alligevel som en omhyggelig og for sin tid overraskende kritisk indstillet historiker. Når man kan kontrollere ham med andre kilder, viser denne kvalitet sig klart. Skønt han skrev om tre århundreders historie, og altså ikke var samtidig med sine temaer, kan man generelt have stor tillid til hans oplysninger. Blandt dem, der her beskæftiger os, er kun en påvisligt forkert. Biskop Regners gave af et grundstykke til klostret ikke kan være sket 1267, for han døde året før, i 1266. Donation fandt formentlig sted under Regners møde på Ørkil 30. juni 1264, hvor han ifølge et andet bevaret dokument også skænkede gods på Lolland til St. Clara kloster i Roskilde. Peder Olsens årstal afviger således kun tre år fra det rigtige. 12)

3. ASTRAD FRACKE, DROST OG BORGFOGED I SVENDBORG

Et af danmarkshistoriens helt store dramaer var som bekendt jagten på Lyø i maj 1223. Her blev kong Valdemar II. Sejr sammen med sin søn Valdemar den Unge svigagtigt taget til fange af sin gæst og lensmand, grev Henrik af Schwerin, og derefter holdt som gidsel i diverse nordtyske slotsfængsler. Formålet var at fravriste kongen sine nordtyske erobringer samt en stor løsesum. I denne kritiske situation dannedes en dansk interimregering, der forhandlede med gidseltagerne om kongens løsladelse. Drost Astrad var medlem af denne regering. I efteråret 1224 synes han som en af "Danmarks fyrster" at have medbeseglet det danske forligsforslag, skønt hans segl under dokumentet er gået tabt. 13) Til gengæld for kongens frigivelse gik man ind på at afstå de nordtyske erobringer og en større sum i løsepenge, dog kun på betingelse af, at tyskerne frafaldt deres krav om, at Danmark igen skulle være et len under den tyske kejser. Astrad var således med til i denne nødsituation at forsvare Danmark som selvstændig nation. Han var også blandt udstederne af det endelige forligsdokument 17. nov. 1225, der førte til frigivelsen af kong Valdemar og hans søn 14)

Både politisk og menneskeligt synes drosten Astrad at have gjort sig meget fortjent som kong Valdemar Sejrs drost, dvs. som rigsejersmand med ansvar for landets retsvæsen og undertiden som kongens stedfortræder. Han var beslægtet med to af Roskilde St. Clara-klosters senere velgørere, Peder Olufsen af Karise og Eva Alexandersen. Men hvorfor blev han så borgfoged i Svendborg? Degraderede kong Valdemar dermed sin drost? ? Nej, nok snarere lige omvendt!

Ved Valdemar den Unge ægteskab med den portugisiske prinsesse Eleonora 1229 blev hele Sydjylland med borgene Fåborg, Vordingborg og Svendborg skænket hende som medgift. Som bekendt er dette "morgengavebrev" det første kendte skriftlige vidnesbyrd om Svendborgs eksistens i det hele taget. 15) Hvad der her skal forstås ved "Svendborg", har jo længe været genstand for en debat blandt forskerne. En borg i selve byen fra den tid har aldrig klart kunnet konstateres arkæologisk. Efterhånden er den fremherskende mening, at det må have været den ældre borg "Ørkil" nordøst for byen, der dengang kaldtes "Svendborg". Først efterhånden gik navnet over til købstaden. 16)

Det unge par var blevet gift i Ribe Domkirke den 24 juni 1229. Derefter må de sikkert jævnligt have resideret på lenets centrale borg – kaldet enten Svendborg eller Ørkil. Borgfogeden har næppe kun haft ansvaret for lenets styrelse og økonomi, som de skulle leve af. Han har også i videre forstand måttet tage sig af deres ve og vel. Valdemar den Unge var jo kun 20 år, men hårdt prøvet ved som dreng i tre år at have delt faderens fangenskab. Den fremmede portugisiske prinsesse Eleonora var kun 18 år. Valdemar Sejr må sikkert have sørget for, at en særlig erfaren og pålidelig dansk stormand fik hvervet som borgfoged for de unge tronfølgere. Har det været netop Astrad Fracke?

Intet dokument kan direkte besvare dette spørgsmål. Men der er en stor mulighed for, at det var ham. Som nævnt er Astrad dokumenteret som drost i 1224-1225. Men i 1229 var han det ikke mere. Blandt morgengavebrevets vidner står en Troels som drost. Da Astrad som borgfoged i 1236 stiftede franciskanerklostret, har det forudsat forhandlinger og forberedelser og kan næppe være sket i begyndelsen af hans embedstid. Hidtil har man nøjedes med at forklare klosterstiftelsen i Svendborg som blot et eksempel på den hurtige udbredelse, som disse "små brødre" i disse år fik i Danmark. 17) Men så enkelt var det nok ikke. Den unge prinsesse Eleonora medbragte nemlig en usædvanlig viden og friske erfaringer netop om denne nye orden fra sin kongelige familie og sit

miljø i Portugal. Hvis Astrad som borgfoged for hende og Valdemars i deres korte levetid 1229-1231 lærte hende og hendes fortællinger derom at kende, kan vi meget bedre forstå hans store forkærlighed for franciskanerne.

4. FRANCISKANERNES MODTAGELSE I DANMARK

Det viser sig at være meget oplysende at sammenligne, hvorledes den nye orden ankom og blev modtaget i henholdsvis Danmark og Portugal. Frans af Assisi følte sig tidligt kaldet til at forkynde evangeliet i hele verden. Selv rejste han både til Spanien og Frankrig og til korsfarerne og muslimerne i Mellemøsten, og hans medbrødre fulgte ham. Ved ordenens generalkapitel i Assisi i 1217 blev de første ordensprovinser oprettet i forskellige lande. 1221 oprettedes den tyske provins. 1225 stiftedes klostret i Lübeck, der dengang endnu var under dansk herredømme. Efter Tysklands deling i to provinser, sendte provincialministeren for den nordtyske "Saxonia", den senere berømte opdagelsesrejsende og missionær i Mongoliet, broder Johannes de Piano Carpini, i 1232 de første brødre til Danmark og Norge. 18) Men allerede inden må det have været kendt og bemærket af ledende danske gejstlige og stormænd, at den pave Honorius III (1216 –1227), der så ubetinget støttede Danmark og kong Valdemar under fangenskab, var den samme som i 1223 havde godkendt franciskanerregelen., og at hans efterfølger Gregor IX (1227 – 1241) havde været den hellige Frans personlige ven og ordenens generalprotektor, før han blev pave. 19)

Ikke blot drosten Astrad, men også andre medlemmer af interimregeringen og deres slægtninge var blandt franciskanernes første danske støtter. Dens ledende politiker Jakob Sunesøn af Møn var far til Ingerd Jakobsdatter Hvide, der først var gift med marsken Skore i samme regering. Fra 1237 -1240 stiftede Ingerd hele fire klostre på Sjælland: Roskilde, København, Kalundborg og Næstved. Da hun 1245 var blevet enke for anden gang efter grev Konrad af Reginstein, tog hun også initiativet til at stifte det første franciskanske kvindekloster i Nordeuropa, St. Clara Kloster i Roskilde. 20) Hun samarbejdede derom bl.a. med Astrad, der da var franciskanerbroder i Roskilde, som vi nærmere skal se. Et særligt indtryk gjorde det også i Danmark, at Valdemar Sejrs hovedmodstander og sejrherre i slaget ved Bornhoved 1227, grev Adolf IV. af Holsten, snart efter selv blev grebet af den franciskanske ånd. 1235 stiftede han klostret i Hamborg, delte regeringen mellem sine to sønner og gav 1237 sin datter Mechtild som hustru til Valdemar Sejrs søn Abel. Efter denne gestus af forsoning abdicerede han og indtrådte i klostret i Kiel, hvor han levede som almindelig gråbroder til sin død i 1261. Hans svigersøn, hertug Abel, havde allerede 1234 - sammen med sin far kong Valdemar – skænket kongsgården i Slesvig til franciskanerkloster. 21)

Alt dette vidner om den yderst gunstige atmosfære, der er den generelle baggrund for franciskanernes forbavsende succes i Danmark i 1230erne. Det var ikke tomme ord, når broder Peder Olsen 300 år senere begyndte sin beretning om de danske klostres tilblivelse med ordene: "I året 1232 kom mindrebrødrene på deres bare fødder til Danmark, og de blev af kong Valdemar og hele gejstligheden og folket modtaget med velvilje og kærlighed. Det var 26 år efter ordenens indstiftelse". 22). Borgfogeden Astrad Fracke i Svendborg var langt fra den eneste, der delte denne begejstring og omsatte den i handling. Men hvis han som borgfoged fik særlig kontakt med og ansvar for den unge kronprinsesse Eleonora på Ørkel/Svendborg, må det møde have inspireret ham yderligere til sin klosterstiftelse i byen og til sit personlige kald.

5. INSPIRATIONEN FRA PORTUGAL

Men hvad var det, denne unge prinsesse havde oplevet i sit hjemland, der gør det rimeligt at formode en sådan sammenhæng? Hvad var der sket i dette fjerne lands kongefamilie, der havde med franciskanerne at gøre? Kontakter med Danmark var der. Dem kan man læse nyt om i Kurt Villads Jensens aktuelle disputats: "Korstog ved verdens yderste rand. Danmark og Portugal ca. 1000 til ca. 1250.", Odense 2011. Det er elementær viden, at både Valdemar II. Sejr og hans søn Valdemar den Unge begge giftede sig med portugisiske prinsesser. Valdemar Sejrs første hustru var som bekendt Dagmar af Böhmen 1206 – 1212. Med hende fik han 1209 sønnen Valdemar kaldt den Unge, der 1218 blev kronet som faderens medkonge. Valdemar Sejrs anden hustru var 1214 - 1221 Berengaria eller Bengerd fra Portugal. De fik fire børn: sønnerne Erik, Abel og Christoffer, der alle blev danske konger, samt datteren Sofie, gift med markgrev Johan I. af Brandenburg. Men Valdemar den Unge hustru Eleonora var Berengarias niece. 23)

Udover rent faktisk at konstatere disse portugisiske ægteskaber og udkaste nogle spekulationer om deres eventuelle politiske fordele, har dansk forskning ikke interesseret sig meget for deres baggrund eller deres betydning. Det kan nok undre, for i middelalderen hørte fyrstelige ægteskabsforbindelser blandt de vigtigste medier til formidling ikke blot af politiske alliancer, men også af kulturelle og religiøse værdier. Blandt kunstgenstande i Danmark, der viser det, kan nævnes Svend Estridsens eller Svend Grathes datters "Gunhildkors", Knud den Helliges enke Edels (eller måske hans broder Erik Ejegods?) ørnetæppe til hendes mands relikvieskrin, og det i dronning Dagmars grav fundne Dagmarkors. Fra forhandlingerne om Valdemar Sejrs frigivelse ved man, at dronning Berengaria medbragte et meget værdifuldt udstyr til Danmark. Men det blev en del af kongens løsepenge til grev Henrik, så hendes niece kom ikke til at arve det.

Om Eleanors egen medgift melder kilderne intet. Men hendes broder, kong Sancho 2., har vel været sit ansvar bevidst. Det vigtige er her, at hun som lille pige oplevede, at hendes slægtninge i kongehuset var blandt dem, der i hele Europa først og varmest tog imod de nye franciskanerbrødre.

Først må vi derfor beskæftige os lidt nøjere med Portugals historie. På den tid var Portugal endnu en ganske ung nation. Oprindeligt var landet et len i det nordspanske kongerige Kastilien, men 1139 gjorde lensherren Alfons I. det til et selvstændigt kongerige på lige fod med Leon, Kastilien, Aragonien og Navarra. Alle var på den tid engagerede i den kristne generobring af den pyrenæiske Halvø fra det muslimske herredømme, den såkaldte "reconquista". I begyndelsen af 1200-tallet nåede disse korstog en afgørende fase. Alfons I.s søn Sancho I. (konge 1185 – 1211) havde med sin dronning Dulcia (+1198) talrige børn, deriblandt sin søn og efterfølger Alfons II (konge 1211- 1223) men også sønnerne Pedro og Fernando og datteren Berengaria (f. ca. 1194 – 1221). Alfons II. giftede sig 1206 med Urraca af Kastilien (1186 – 1220), og de havde seks børn deriblandt sønnen Sancho II (konge 1223 – 1245) og datteren Eleonora (f. 1211- + 1231). 24)

Der herskede ikke særlig harmoniske forhold i denne familie. Ved sin tronbestigelse i 1211 kasserede Alfons II. sin fars testamente, hvorefter arven skulle være delt ligeligt mellem de mange børn. Men det nægtede Alfons og erklærede, at han "for statens skyld" ville beholde hele arven selv! Resultatet var et heftigt brud i familien. De arveløse søskende måtte nu hver for sig finde udveje for deres fremtid. Fernando giftede sig 1212 med den rige grevinde Johanna af Flandern, og hans søster Berengaria fulgte ham dertil. Denne emigration er nok med til at forklare, hvordan den danske Valdemar Sejr, der jo på den tid herskede i Nordtyskland, kunne lære Berengaria at kende og 1213

eller 1214 ægtede hende. Berengarias broder Don Pedro fik en forunderlig og følgesvanger karriere. Efter nogle år i spansk tjeneste, blev han - skønt kristen - ansat som hærfører hos den muslimske sultan af Marokko, maramolinen Abu Jakob. Dette noget paradoksale engagement fik uventet betydning for franciskanernes historie i Portugal.²⁵⁾

Som nævnt nøjedes Frans af Assisi ikke med at forkynde evangeliet i sin hjemby. Allerede 1213 eller 1214 drog han til den Iberiske Halvø. Fra franciskanernes generalkapitel i Assisi 1217 blev en gruppe under ledelse af broder Zacharias sendt til den netop oprettede iberiske ordensprovins. I de spanske kongeriger blev de i begyndelsen mistænkte for at være "katharer", altså kættere, som man jo bekæmpede. Men i Portugal blev de venligt modtaget af dronning Urraca. Hun skænkede dem som tilholdssted et eremitbo i Oliveira nær den kongelige residensby Coimbra. Hendes svigerinde, prinsesse Sanchia, overlod franciskanerne sin residens i Alenquer nord for Lissabon. Selv stiftede Sanchia et nonnekloster i Lervano øst for Coimbra, hvor hun blev en meget anset abbedisse. Hun døde 1229 og blev saligkåret i 1705 ²⁶⁾. En stærk religiøs vækkelse greb familien.

Men år 1219 ankom en ny gruppe italienske franciskanere til Portugal. Fem af dem følte sig særligt kaldede til at vidne for Kristus ved - uanset konsekvenserne - at prædike evangeliet direkte for muslimerne i disses eget land. Fra Portugal drog de til Marokko. Deres dramatiske historie skal ikke fortælles her, men dog refereres kort. Maramolinen Abu Jacob var et fredeligt gemyt, der i begyndelsen kun besvarede de fem franciskanerers angreb på islam med forsøg på taleforbud og på fådem landsforvist - i øvrigt med hjælp fra sin kristne hærfører Don Pedro. Men de vendte hele tiden tilbage igen og fortsatte deres prædikener. Men da de til sidst offentligt hånede islam, mens maramolinen selv passerede forbi i sin vogn, mistede han tålmodigheden, fængslede dem, torturerede dem og halshuggede dem egenhændigt 12. januar 1220. Don Pedro sørgede nu for, at deres lig blev bragt til Portugal. Her blev de modtaget som martyrer og helte af dronning Urruca og en begejstret folkeskare. De blev højtideligt skrinlagt i augustinerens klosterkirke Santa Cruz i Coimbra, der var den portugisiske kongefamilies hofkloster og mausoleum. Deres helgenskrin blev straks centrum for intens kirkelig kult og store valfarter. ²⁷⁾

Uanset hvad vi dag måtte mene om på denne måde at provokere sig til et kristent martyrium (og moderne franciskanere er meget skeptiske derved), så gjorde det et stærkt indtryk i samtidens korsfareratmosfære. Blandt augustinerne i Santa Cruz-klostret var en ung munk ved navn Fernando. Han stammede fra Lissabon, men havde i ti år levet og studeret i Coimbra-klostret. Ved klosterporten stiftede han nu bekendtskab med den nye orden, franciskanerne, der af og til kom fra derestilholdssted Olivares for at tigge til føden ved det rige klostres port. Oplevelsen deraf og af de fem franciskanerers martyrdød i Marokko overbeviste Fernando om, at han burde forlade sit hidtidige betryggede og velsituerede klosterliv og slutte sig til disse nye fattige brødre. 1220 indtrådte han i det beskedne konvent i Olivares. Her antog han også et nyt navn, nemlig Antonius, muligvis efter eneboets oprindelige navnehelgen, ørkenfaderen St. Antonius.

Ligesom de fem brødre ville Antonius oprindelig være martyr blandt muslimerne. Men på vej til Marokko blev han alvorligt syg. På vej tilbage til Europa blev skibet af en storm drevet til Sicilien. Her mødte han franciskanske medbrødre og kom videre til Assisi. Ved ordenens kapitel 1221 mødte han selv den hellige Frans. Efter nogle misforståelser blev hans medbrødre klar over, at denne portugisiske medbroder besad usædvanlige kundskaber og evner til at prædike. Trods Frans' stadige frygt for, at overdreven lærdom kunne skade den franciskanske ydmyghed, indså også han, at ordenen havde brug for Antonius' store evner. Han fik lov til at studere og prædike, og i løbet af

få år blev han den nye ordens største prædikant. Både i Italien og i Frankrig samlede han vældige folkeskarer. Han døde i Padua allerede 1230, formentlig af stress. Endnu den dag i dag er han efter Frans selv den mest folkelige franciskanske helgen. Han kendes af enhver katolik verden over som Den hellige Antonius af Padua. Især hjælper han med at genfinde tabte sager, hvorefter takkebidrag lægges i en af Antoniusbøsserne, der står i kirkerne, for så at uddeles til de fattige. 28)

6. ELEONORAS BRUDEFÆRD OG DØD

I 1220 var den unge kongedatter Eleonora ca. 9 år gammel. Måske nåede hun selv den kloge munk Fernando i familieklostret Santa Cruz i Coimbra at kende, før han forlod det og blev franciskaneren Antonius. I hvert fald må det engagement for ordenen, som hendes mor, dronning Urraca, hendes onkel Pedro og hendes tante Sanchia viste, men ikke mindst den dramatiske oplevelse af de fem martyrs skrinlæggelse i Coimbra Klostret, have gjort dybe indtryk på hende som barn.

Hvordan det egentlig gik til, at hun fik den danske prins Valdemar den Unge som ægteemand, melder de kendte kilder intet om. Ved det danske hof har man nok vidst, at Valdemar Sejrs hustru Berengaria havde denne niece, skønt Eleonora jo kun var ganske lille, da tanten forlod Portugal. Valget af en portugisisk prinsesse til sønnen taler for, at Valdemar Sejr langt fra var så utilfreds med sin anden dronning, som den senere danske folkevisetradition, der gjorde hende til et hadeobjekt. "Bengerd blev her "den beske blomme" i grell modsætning til den gode og blide Dagmar. Dog vides Berengarias testamente at have været fuldt af gaver til kirkelige og velgørende formål. 29)

Slægtsforbindelsen må have medført, at Eleonora på sin side har haft en vis viden om Danmark og dets kongehus, inden aftalen om ægteskabet med Valdemar den Unge blev truffet. Da bruden skulle hentes til Danmark, skete det stadsmæssigt. Til dette hverv udså kong Valdemar tidens mest ansete og afholdte gejstlige, bisp Gunnar af Viborg. Som bekendt var han kongens nære rådgiver, og havde afgørende andel i tilblivelsen af kongens alderdomsbedrift: "Jyske Lov". Den varmeste og mest personlige biografi, der findes fra vor middelalder er: "Viborgbispens Gunnars levned". Her står følgende: "Da kong Valdemar havde trolovet kongen af Spaniens datter med sin søn, Valdemar den Unge, udså han biskoppen til at føre hende fra Spanien til Danmark. Den unge kong Valdemar selv elskede ham hele sit liv – han døde i faderens levetid - som han kunne være hans fader. Samme hengivenhed viste også hans dronning, Eleonora, som biskoppen havde ført til vort land."30)

Det må tilskrives tidens geografiske uvidenhed, at Spanien og ikke Portugal nævnes som Eleonoras hjemland! Men der er ingen grund til at betvivle rigtigheden af det smukke vidnesbyrd om Valdemar og Eleonoras hengivenhed for Gunner. Det passer udmærket til det billede, vi ellers har af ham. Men den kendsgerning, at biskop Gunnar selv besøgte Portugal og der må have oplevet begejstringen for de nye franciskanere, kan rimeligvis forklare en ellers uoplyst enkelthed i historien om de danske klostres tilblivelse. Det første danske kloster var som nævnt i Ribe 1232, og det andet i Slesvig 1234. Men ifølge Peder Olsen var det tredje fra 1235 netop i Viborg. Han nævner ingen stifter, og siden er ingen blevet påvist. Men hvorfor skulle ophavsmanden til Viborg -klostret ikke have været netop biskop Gunnar selv, der på den måde omsatte sin erfaring bl. a. fra Portugal til at give franciskanerne plads i sin egen stiftsby? I hvert fald skete det i hans bispetid. Det hindrede i øvrigt ikke Gunner i kort efter også at byde også tvillingeordenen, dominikanerne, velkommen, deres Viborg-kloster er fra ca. 1240. 31)

Dette var en digression, om end ikke irrelevant! Valdemar og Eleonoras bryllup fandt sted i Ribe 24 juni 1229. Det var ved den lejlighed, at kong Valdemar den Unge med sin faders samtykke udstedte morgengavebrevet til sin brud Eleanora på den sydlige halvdel af Fyn med de tre borge, som vi kender. Underskrivende vidner var rigets førende mænd: 6 biskopper, bl.a. bisp Gunner af Viborg, og rigsembesdmændene. Drosten var dog ikke Astrad, men Troels. De blandt bryllupsgæsterne nærværende fyrster mæglede efter mange års fjendskab endeligt forlig mellem

kong Valdemar Sejr og grev Adolf af Holsten. Dermed bekræftedes også den 1227 aftalte forlovelse mellem grevens datter Mechtild og kongesønnen Abel. Deres ægteskab 1237 viste sig, som vi skal se senere, at få store følger ikke blot politisk, men også for franciskanernes historie i Norden. 32)

Det fjerde eller femte danske franciskanerkloster blev Astrad Frackes stiftelse af klostret i Svendborg, Peder Olsen daterer både dette og klostret i Randers til 1236. 33) Der er allerede argumenteret for, at Astrad må have været borgfogeden, da det unge kongepar, Valdemar og Eleonora, i deres korte levetid 1229-1231 residerede på Svendborg/Ørkil, og således har haft ansvaret for dem. Eleonora kan da på en personlig måde have berettet om den nye orden i sit fædreland. Måske havde hun endda som skriftefader medbragt ikke blot en almindelig præst, men en franciskaner? Det ville have været i tråd med datidens sædvaner. Det unge tronfølgerpars tidlige og tragiske død har dog måske gjort et endnu større indtryk. Eleonora døde i barselseng i august 1231 og Valdemar blev offer for et vådeskud under en jagt på Refsnæs i november samme år. Dybest må ulykken have berørt den gamle kong Valdemar - han havde jo gjort alt for, at hans og Dagmars søn skulle være hans efterfølger. Men også for Danmarks øvrige ledere har det været et chok, og da ikke mindst for borgfogeden i Svendborg. Selv de ædleste og fornemste menneskelivs forkrænkelighed, som havde været ham på så nært hold, har bestyrket Astrad Frackes franciskanske kald. Det har i hvert fald ikke været noget tilfælde, men resultatet af en begavet og fortjent statstjeners erfaring og betagelse af denne nye religiøse livsform, at Astrad blev Svendborgs klosterstifter og den første kendte danske franciskaner i det hele taget.

Naturligvis kunne man ønske sig flere kilder om Eleonoras person end de få skriftlige? Måske findes der et upågtet arkæologisk vidnesbyrd. Ved udgravningen af Ørkils borgtomt i 1800-tallet blev der gjort et mærkeligt fund, nemlig en medaillon af hvalrostand med et udskåret motiv, der forestiller Pilatus, som dømmer Kristius til hudstrygning. Stilen er højgotisk og af en fin kunstnerisk kvalitet, der næppe kan være lokal. Kunne det stamme fra Eleonoras Portugal? 34)

Det vides ikke, hvornår Astrad Fracke selv indtrådte i ordenen. Det har vel næppe været længe efter klosterstiftelsen i Svendborg. Biskop Ivar af Odense (før 1239 – 1245) anerkendte hurtigt franciskanerne. Han var den første danske biskop, der vidimerede (bekræftede) og dermed i sit eget stift autoriserede pave Gregor IXs anbefaling af den nye orden fra 1239, der især handler om deres ret til at prædike. Det var en klar opbakning til Svendborg-franciskanernes virke i hans stift. 35) Vi ved ikke, om broder Astrad selv nogensinde selv levede i Svendborg-klostret. Da der næsten 20 år senere dukker nye kilder op om ham, hørte han til klostret i Roskilde, som vi senere skal se.

7. KONGESTRID OG KIRKEKAMP

Ingen af de kilder, der bogstaveligt nævner klostret i Svendborg, omtaler direkte med den kamp mellem stat og kirke, der fulgte efter Valdemar Sejrs død, og som sædvanligvis betegnes ”Ærkebisperiden”. Men da netop franciskanerne var det ordenssamfund, der klarest tog ærkebiskoppens parti med de deraf følgende konsekvenser, så kan Svendborg gråbrødrenes vilkår i denne tid ikke forstås, hvis man udelader denne historiske kontekst.

Som nævnt oprettedes ca. 1240 en ny selvstændig franciskanerprovins for klostrene i de tre nordiske lande. Dens første leder, kaldet provincialminister, var broder Regnar, første gang nævnt i 1243. Indledningen til byen Tønders stadsret dette år meddeler, at den blev indført fra Lübeck ”til ære for Abel, hertug af (Sønder)jylland, på opfordring af broder Regner, minister for mindrebrødrenes i Danmark”. 36) Samarbejdet mellem Abel og franciskanerne fortsatte de følgende år. Som nævnt var Abels svigerfader, grev Adolf IV, nu selv franciskaner i Kiel.

Men samtidig begyndte kampene mellem hertug Abel og hans broder kong Erik Plovpenning. Under disse stridigheder blev også Svendborg 1247 plyndret og brændt af kongens tropper, hvilket jo viser, at byen indtil da hørte til Abels magtområde. 37) Allerede to år tidligere var der også udbrudt konflikt mellem kong Erik og kirken. Biskoppen af Roskilde, Niels Stigsøn, sammenkaldte 1245 til et møde af de danske biskopper i Odense. Her vedtog de en bestemmelse om, at hvis nogen krænkede kirkens rettigheder og ejendom, skulle han være bandlyst. Kong Erik anså denne vedtagelse som rettet imod ham selv og reagerede ved at afskedige Niels Stigsen fra hans post som kansler, at beslaglægge byen København, der jo hørte under Roskilde bispestol, og at drive biskoppen i exil. Niels Stigsen drog til Rom og klagede til paven. Innocens IV udnævnte så en fransk franciskaner, broder Simon fra Auvergne som sin delegat, der skulle rejse til Danmark for at udrede sagen. 38) Da Svendborg var det eneste franciskanerkloster på Fyn, har broder Simon under opholdet rimeligvis logeret hos sine medbrødre der. Broder Simons afgørelse gik ud på, at Niels Stigsen skulle genindsættes i sine rettigheder, men kongen ignorerede den.

I December opfordrede paven provincialerne for de to tiggerordner i Danmark til at overtale kongen til at lade Niels Stigsen vende tilbage, inden han selv fældede endelig dom i sagen. 39). Det blev altså franciskanernes Broder Regner og dominikanernes Broder Absalon, der fik pålagt denne mæglingsopgave. 40) Men striden viste sig fortsat uløselig. Biskop Niels Stigsen døde 1249 i eksil i cisterciensernes berømte hovedkloster Clairvaux. I nogle kilder omtales Erik Plovpenning ganske vist som en ven af franciskanerne, der ville begraves i ordensdragten i klostret i Roskilde 41). Men kirkepolitisk var de dog blandt hans modstandere. Det er derfor langt fra udelukket, at også klostret blev offer for kongens afbrænding af Svendborg i 1247. Et mærkeligt dokument fra 1266, hvori byen Lübeck får kvittering for at have betalt erstatning til de kirkelige ejendomme i København og Svendborg, der var blevet afbrændt under krigen, er formentlig en forsinket slutopgørelse af denne sag. 42)

Da kong Erik Plovpenning i 1250 var blevet myrdet på Slien, var det ikke hos franciskanerne, men i dominikanerkirken i Slesvig, han blev gravsat. Abel efterfulgte ham som konge efter at have aflagt ed på, at han var uskyldig i broderens mord. Som bekendt blev han dog stadig mistænkt for at stå bag. Det kastede en varig skygge over hans regering, der ellers var fornuftig og fredelig. Som i Tønder bestræbte han sig for at gavne byerne og handelen. 1252 fik han den tidligere franciskanerprovincial broder Regner valgt til biskop af Odense. 43) Det viste Abels forkærlighed

for ordenen. Det må have gavnet medbrødrene i Svendborg, hvor bispedømmets dengang eneste franciskanerkloster lå. .

Men Abels regering blev kun kort. Allerede 1252 blev han dræbt af friserne under et væbnet forsøg på at inddrive deres skattegæld. Derefter overtog hans yngre broder Christoffer den danske trone. Af Abels enke Mechtild og sønnerne Valdemar og Erik blev dette opfattet som et brud på forfatningen: en afdød konge burde ikke følges af sin broder, men af sin ældste søn. Sådan begyndte årtiers dynastiske stridigheder mellem Danmark og Slesvig. Det er ikke opgaven her at redegøre for dem, undtagen hvis der er sammenhæng med den samtidige strid mellem stat og kirke, og hvis franciskanerne havde en rolle deri.

En af de første begivenheder var kong Christoffers ødelæggelse af borgen Svendborg og henrettelsen af dens besætning i året 1253. Som nævnt var dette den første notits, Broder Peder Olsen indførte på sit indskudte blad om Svendborg Kloster. 44) Borgen og dens besætning må have tilhørt Abel-partiet, og dermed været en trussel mod kongen. Det siges ikke, om angrebet også skadede klostret. Men hvorfor skulle Peder Olsen ellers have medtaget notitsen på sit indskud om det? Samme år gav Christoffer Svendborg by dens første privilegier, hvormed han har forsøgt at befæste sin stilling i byen og vinde borgernes velvilje. 45)

Den egentlige ærkebisperid begyndte med, at biskoppen af Roskilde, Jakob Erlandsen, 1254 blev indsat som ærkebiskop af Lund og blev dermed den danske kirkes primas. Dette skete efter domkapitlets valg og med pave Innocens IVs godkendelse, men uden at kongen var blevet spurgt. Jakob Erlandsen havde allerede som ung domprovst opholdt sig i Rom og fik der en varm kontakt med den voksende franciskanske bevægelse. Allerede som biskop i Roskilde blev han af paven udnævnt til "konservator" eller værneherre for franciskanerne i Danmark. 46) Han forsøgte også at få engelske franciskanere til Danmark. Denne henvendelse blev overvejet i franciskanerprovinsen "Anglias" bl.a af så berømte lærde brødre ved universitetet i Oxford som Thomas af York og Robert Grosseteste, der tilhørte 1200-tallets førende teologer i Europa. 47) Initiativet førte ikke til noget kendt resultat. Men det må forstås i lyset af Jakob Erlandsens øvrige bestræbelser for kirkelige og kulturelle fremskridt. Som biskop af Roskilde var han også herre i København. I 1254 gav Jakob Erlandsen København sin første stadsret. 48)

Modsætningen mellem kong Christoffer og ærkebiskop Jakob Erlandsen brød ud allerede fra begyndelsen. Historien om dens forløb skal kun antydes her. Dens kerne var et opgør mellem to retsopfattelser: 1) den civile danske retsorden, der alle gjaldt kongens undersåtter, og som kongen skulle opretholde og forsvare og 2) den kirkelige, kanoniske retsorden, der gjaldt alle medlemmer af kirken, dvs. befolkningen som døbte kristne, og som det var biskoppernes opgave at sikre, herunder deres egen ret og frihed. 49) Opgaven her er at skildre franciskanernes vilkår under denne strid, især for så vidt de berører Svendborg kloster.

Striden begyndte 1255 som uenighed om den skånske kirkeret. Jakob Erlandsen ville modernisere den og tilpasse den moderne kanoniske ret, mens kongens interesse var at opretholde den. Da forhandlingerne brød sammen, indkaldte ærkebiskopen 1256 de danske biskopper til møde i Vejle. Her blev den kendte Vejlekonstitution vedtaget. Den gik ud på, at hvis nogen biskop blev fanget, lemlæstet eller udsat for anden vold, og det kunne godtgøres, at kongen stod bag, skulle der lyses interdikt over landet, dvs. al gudstjeneste undtagen dåb og den sidste olie skulle ophøre. Man kan betegne det som en trussel om kirkelig generalstrejke. I de følgende år spidsede problemerne

stadig til. Dette er sikkert baggrunden for, at Jakob Erlandsen ansøgte paven om tilladelse til at nedlægge sit byrdefulde embede og selv indtræde i franciskanerordenen. Pavens tøvende tilladelse foreligger i form af et brev, dat. 8. april 1258, som Peder Olsen indskrev i "Collectanea" 50) Dogbenyttede Jakob sig aldrig af tilladelsen. Da han året efter havde nægtet at krone tronfølgeren Erik som Christoffers efterfølger, ramte kongens vrede ramte ham åbenlyst. 5. febr. 1259 lod kongen ærkebiskoppen arrestere i Lund og føre i fangenskab til borgen Hagenskov på Fyn.

Ifølge Vejlekonstitutionen skulle interdiktet nu træde i kraft, men kun biskopperne Peder Skjalmsen Bang i Roskilde og Regnar i Odense iværksatte det. Den sønderjyske hertug Erik Abelsen allierede sig nu med sin svigerfar fyrst Jarimar på Rügen i kamp både for sine egne tronkrav og for ærkebiskoppens frihed og ret., hvilket førte til en borgerkrig på Sjælland. Midt i maj 1259 døde kong Christoffer i Ribe. Regeringen blev overtaget af Christoffers enke, Margrethe Sambiria på vegne af den endnu kun 11-årige søn Erik. Hun løslod Jakob Erlandsen, men han nægtede fortsat at krone Erik som konge. Margrethes forsøg på at straffe hertug Erik af Sønderjylland og holstenerne førte til nederlaget på Lohede 1261, hvorefter hun og sønnen blev fanger i Hamborg.

Kun ved hertug Albrecht af Braunschweigs indgriben blev de befriede og kom tilbage til Danmark. Albrecht blev udnævnt til rigsforstander. Han fordrev ikke blot påny de oppositionelle biskopper igen, men indførte et så hårdt diktatur, at stormændene og folket til sidst gjorde oprør og fordrev ham. Regeringen sendte en række anklager mod de fordrevne biskopper til pave Urban IV, som han til dels skænkede tiltro. Både Jakob Erlandsen, Peder Bang og Regner måtte drage til Rom for at forsvare sig. Regner kom tilbage til Danmark men døde kort efter.

En ny pave, ClemensIV genoptog sagen og sendte sin legat kardinal Guido til Danmark for at kræve biskopperne genindsat og tilkendt erstatning for deres tab. Da den danske regering nægtede at forhandle, lyste Guido 1266 interdikt over landet. Igen blev det dog kun delvis overholdt: foruden i Lund og Roskilde bispedømmer af to af de religiøse ordner. Herom noterede Peder Olsen: "Cistercienserne og franciskanerne overholdt interdiktet i 8½ år" 51) Konsekvenserne heraf vender vi tilbage til. I de følgende år førtes nye forhandlinger mellem den landflygtige ærkebiskop og den danske regering, der 1272 syntes at ende med et acceptabelt kompromis. Jakob Erlandsen begav sig på vej hjem. Men undervejs døde han 1274 på Rügen. Peder Olsens beskrivelse af hans grav i Gråbrødrekirken i Lund blev på en barsk måde suppleret, da arkæologer ved udgravning af klosterkirken i 1974 opdagede skelettet af en fornemt begravet mand midt i koret, der ikke var død en naturlig død, men dræbt af et armbrøstskud gennem hovedet. For nogle er det et åbent spørgsmål, om det var ærkebiskoppen, men for andre er der ikke tvivl om, at vi nu kender Jakob Erlandsens døds måde. Dog er hans morder endnu ikke påvist 52).

8. BRODER ASTRAD I ROSKILDE

Disse dramatiske begivenheder er baggrunden for at gøre rede for, hvordan Svendborg-klostrets stifter Astrad Frackes virkede som ældre gråbroder i franciskanerklostret i Roskilde. Dette kloster blev som nævnt stiftet af Ingerd Jakobsdatter Hvide 1237, næsten samtidig med Svendborg. Da Ingerd ca. 1245 efter grev Konrad af Reginsteins død igen var blevet enke, tog hun initiativet til at krone sin store indsats for franciskanerne på Sjælland ved også at stifte det første franciskanske kvindekloster i Nordeuropa, St. Clara-klostret i Roskilde. Dette klostres arkiv hører til de bedst bevarede fra Danmarks middelalder, og en række dokumenter deri belyser Astrads virke 53). Fra begyndelsen fik Ingerds planer stærk støtte fra paverne Innocens IV og Alexander IV og lokalt fra Jakob Erlandsen og hans efterfølger i Roskilde, Peder Bang. 9. juni 1253 udnævnte Innocens IV Jakob Erlandsen og Peder Bang til grevinde Ingerds personlige værneherrer. 54) Selv havde Ingerd ønsket at ende sine dage som nonne i sit nye kloster, men blev 1257 indhentet af døden.

Hun blev begravet i Gråbrødrekirken i Roskilde. I sit testamente fremhævede hun særlig broder Astrad, der fik en større sum end nogen anden: 5 mark sølv og 20 mark penge. 55) Meningen var selvfølgelig ikke, at han skulle beholde disse penge som sin private ejendom, det ville stride mod hans fattigdomsløfte. Men han kunne disponere over pengene til ordenens og klostrets gavn, f. eks. byggeri. Gaven var et udtryk for Ingerds tillid til og værdsættelse af Astrad Fracke. I 1261 var broder Astrad eksekutor for stormanden Peder Olufsen af Karises testamente, hvor han betegnes som hans slægtning, og hvor han selv modtog et bidrag i form af klæde til sin messehage. 56) 1262 bemyndigede Estrid Alexandersdatter ham - også som "min slægtning" - til at fordele 200 mark fra hendes testamente til kirker, klostre og hospitaler. Jakob Erlandsen bekræftede dette. 57) Provst Simon af Høms gave til St. Clara Kloster 1263 blev bevidnet af broder Astrad og nogle kanniker. 58) Da Erik Plovpenningss datter Agnes 1264 af pave Urban IV fik lov til at oprette et dominikanerindekloster i Roskilde, blev Astrad Fracke, som "guardian for mindrebrødrene" taget med på råd om planens gennemførlighed. 59) Som bekendt endte den ikke godt, men med en skandale, der dog næppe kunne lægges Astrad til last. Endelig 1266 rådede han sammen med to andre franciskanere Anders Skænk til at skænke sit gods til St. Clara kloster. 60) Svendborg klostrets stifter må da være blevet en ældre mand, men han var åbenbart fortsat ivrig efter at gavne sin orden og højt anset i Roskildes kirkelige liv for sin lange livserfaring og for den juridiske indsigt, hans ungdoms hverv som drost og slotsfoged havde skænket ham.

9. FRANCISKANERNE I SVENDBORG OG INTERDIKTET

Broder Astrad Fracke endte således sit liv på Sjælland. Men hvad skete der samtidig på Fyn? Som nævnt var den første leder af de danske franciskanere, provincialministeren broder Regner, blevet udnævnt til biskop af Odense af kong Abel i 1252, og det var han til sin død i 1264. Brødrene i Svendborg må have nydt godt af, at deres medbroder og tidligere leder nu var deres biskop. Omvendt må det have bekymret Regner, at Christoffer ved erobringen af borgen i 1253 satte en stopper for Abel-slægtens magt på Sydfyn. I de første år synes Regner dog ikke selv at have haft problemer i forhold til Christoffer. Men det ændrede sig, da han deltog i konciliet i Vejle 1256 og tilsluttede sig Jakob Erlandsen og konventionens advarsel til kongen mod at forgribe sig på kirken.⁶¹ Efter den tid stod Regner fast på ærkebiskoppens side. Det følgende år rejste Christoffer da også kritik mod ham, idet han anklagede ham for at have støttet holstenerne med penge, at have holdt råd med kongens fjender på sin borg Nordborg på Als (dengang under Fyns stift) og netop for at have underskrevet Vejlekonstitutionen. ⁶² Da kongen i febr. 1259 lod Jakob Erlandsen fængsle og anbringe på borgen Hagenskov, tilspidsedes konflikten. Hagenskov ligger på Vestfyn, altså i Regners bispedømme. I den situation må de uden tvivl have haft kontakt med hinanden, og Regner er blevet overbevist om at ville overholde det interdikt, der efter ærkebiskoppens fængsling måtte lyses over Danmark.

Efter kong Christoffers død samme år overtog hans enke, Margrete Sprænghest, styret. Da hun og hendes rådgiveres klagede til pave Urban IV. over deres gejstlige modstandere var Regner blandt dem. Ud over det nævnte blev han nu også beskyldt for meddelagtighed i mordet på Erik Plovpenning og for at støtte Danmarks fjender mod syd. En speciel klage vedrørte kong Abels enke, Mechtild. Hun havde nemlig 1261 indgået et nyt ægteskab med Sveriges ledende mand, Birger Jarl, stærkt imod Danmarks politiske interesser. Jakob Erlandsen fik skyld for at være bagmanden, idet han ulovligt skulle have løst Mechtild fra et kyskhedsløfte, hun ellers havde aflagt overfor biskop Regner. ⁶³ Pave Urban IV stævnedes de tre anklagede biskopper til Rom i sagen. Men i modsætning til Jakob Erlandsen og Peder Bang klarede Regner frisag. Han blev sendt hjem til Odense med en anbefaling fra paven, hvor han blev bekræftet i sit embede, og idet Odenses borgere blev opfordret til at tage godt imod ham. ⁶⁴ Derfor var han 1264 tilbage på Fyn, og kunne holde det allerede nævnte møde på borgen Ørkil, som vi nu må overveje nøjere.

For det første er det bemærkelsesværdigt, at det foregik på Ørkil, hvis navn her bruges for første gang. Det må betyde, at borgen engang efter Christoffers ødelæggelse i 1253 var blevet overdraget til biskoppen, måske efter regeringens nederlag på Lo Hede. Ifølge Tore Nyberg var mødet 30. juni 1264 ikke blot Regners anledning til at uddele gaver, men en regulær synode for den fynske gejstlighed. Efter de foregående års uro og stridigheder har været et behov for at få gjort stillingen op og løst bispedømmets problemer.⁶⁵ Deltagere var franciskaneren broder Johannes fra Skåne, dominikanernes prior i Odense, provsterne Samuel fra Langeland, Magnus i Gamtofte og Niels i Gudme herred samt diakonen Berthold. Som nævnt skænkede Regner selv godser i Fuglse og Frejlev på Lolland til St. Clara-klostret i Roskilde. Lolland hørte jo dengang til Odense bispedømme. Men Regner skænkede også (som Peder Olsen meddelte - om end med et forkert årstal) medbrødrene i Svendborg Franciskanerkloster dels en udvidelse af klostergrunden, hvis nøjere beliggenhed drøftes af lokalhistorikerne ⁶⁶, dels ”bøger og andet”. Bestemmelserne virker næsten som et testamente, og var måske også tænkt sådan. Regner måtte kort efter igen forlade sit bispedømme, fordi dronning Margrethe og den hårde rigsforstander Albrecht 1264-65 følte sig stærke nok til at fjerne oppositionelle og besværlige biskopper.

Men under pave Clemens IV. tog kirkekampen en ny vending. Kardinal Guido kom til Danmark med krav om ubetinget genindsættelse af de landflygtige. 30. sept. 1266 afsagde han dommen i Slesvig, hvori der på grund af regeringens fortsatte vægringer blev lyst interdikt over hele landet. Heraf fremgår, at "biskop Regner allerede var død under forfølgelsen af sin ret."67).

Når broder Peder Olsen i begyndelsen af 1500-tallet kunne skrive, at interdiktet varede i 8½ år, er det et nyt vidnesbyrd om, hvor gode kilder, han har haft. Netop så længe varede det, nemlig fra Guidos dom i september 1266 til pave Gregor X. helt ophævede det først i 1275. 68) Som nævnt meddelte broder Peder, at kun to af ordnerne, nemlig cistercienserne og franciskanerne overholdt det. Dette svarer til, hvad vi ellers ved. Øm cistercienserkloster førte samtidig sinkamp med de kongetro biskopper af Århus. Det bekræftes også af to dokumenter om forholdet mellem franciskanerne og de kongetro dominikanerne. I november 1266 irettesatte kardinal Guido dominikanerne, fordi de ikke blot selv overtrådte interdiktet, men også chikanerede franciskanerne, der overholdt det, og prøvede at hindre dem i at prædike og øve sjælesorg. 69) 1268 måtte pave Clemens understrege denne advarsel. Han forbød dominikanere at modarbejde franciskanerne, og formanede samtidig det danske folk til ikke at nægte franciskanerne deres almisser, eller på anden måde at forulempe dem, fordi de lydigt overholdt interdiktet. Visse kongetro folk havde påstået, at franciskanerne ligefrem var forrædere mod kongen og landet, og truede med at straffe dem, der hørte deres prædikener eller gav dem gaver. 70) - Det har altså langt fra været let at være dansk franciskaner i disse år, sikkert heller ikke i Svendborg! Det klareste udtryk for vanskelighederne var de forholdsregler, ordensledelsen tog vedrørende afholdelsen af provinskapitlerne, hvor jo repræsentanter for alle klostrene deltog. Peder Olsens liste over dem begynder med et kapitel i Randers 1264, og herefter i Lund 1265. Men i årene under interdiktet foregik de i følgende byer: Kiel 1266, Tønder 1267, Söderköping 1268, Flensborg 1269, Skara 1270, Söderköping 1271, Kongshelle 1272, Stockholm 1273, Viborg 1274. Herefter i Horsens 1275 og Svendborg 1276. 71) Heraf ses, at de nordiske franciskanere under hele interdiktet 1266-1274 aldrig mødtes i det danske kongerige, men enten i Slesvig, i Norge eller Sverige, ja 1266 endda i det holstenske Kiel, der jo hørte til den tyske naboprovinc Saxonien. Først efter interdiktets ophør kunne man igen mødes normalt i klostrene i Danmark.

Hvem var ansvarlig for, at franciskanerne reagerede på denne måde under interdiktet, og hvem støttede dem deri? Deres leder under krisen var den fjerde provincialminister, broder Nicolaus Precianus. I 1269 modtog Nicolaus Precianus fra dronning Mechtild, der efter Birger Jarls død i 1266 var blevet enke for anden gang, en udvidelse af klostergrunden i Slesvig på den betingelse, at hun forbeholdt sig ret til selv at bo i et hus ved klostret. 72) Man ved ikke, om Mechtild benyttede sig af denne ret til "klosterpension". Men det viser, at hun fortsat følte sig knyttet til ordenen. I årene 1261-66, da Mechtild var gift med Sveriges Birger Jarl, må hun have været med til at inspirere sine to stedbørn, de følgende konger Valdemar og Magnus Ladulås, til at blive ordenens store velgørere i dette land, så de begge valgte deres grav i hovedklostret i Stockholm. 73) Hendes søn, hertug Erik af Slesvigs drost, Johannes Hvidding stiftede 1263 et nyt franciskanerkloster i Flensborg. 74) Det er altså ikke mærkeligt, at de kapitler, der under interdiktet ikke kunne foregå i det danske kongerige, i stedet var velkomne i Hertugdømmet og i Sverige.

For Svendborgs vedkommende rejser der et særligt problem vedrørende Abel og Mechtilds yngste søn, Abel Abelsen. Ifølge Peder Olsen døde han 1279 og blev gravsat i Franciskanerklostret i denne by. 75) Nogle forskere forklarer det således, at han allerede 1262 var blevet forlenet med

Svendborg i forbindelse med forligsbetingelserne efter den danske dronning Margrethe Sprænghest og sønnen Erik (Glippings) nederlag på Lo Hede og fangenskab, og at han derefter var byens lensherre lige til sin død i 1279. Andre mener, at det først kan være sket nogen tid efter hans broder hertug Eriks af Slesvigs død 1272. Da inddrog den danske regering jo hertugdømmet og Abel må sikkert også være blevet fordrevet. Først i sammenhæng med stormandsoppositionen mod Erik Glipping i slutningen af 1270erne har Abel Abelsen igen kunnet komme tilbage til Svendborg. 76) Ingen kilder løser problemet sikkert. I alle tilfælde er hans gravvalg endnu et udtryk for Abelslægtens fortsatte betydning for Svendborg og forkærlighed for franciskanerne. Men netop samme år skete der noget helt uventet nyt for ordenen i Danmark.

10. KONGEGUNST OG HOLSTENERVÆLDE

Efter Jakob Erlandsens død 1274 udsonede Erik Glipping sig med kirken Men i forholdet til franciskanerne gik kongen endnu længere. Som den første danske konge stod Erik Glipping i 1279 selv bag stiftelsen af et franciskanerkloster, nemlig Odense. Dertil skænkede han sin kongsgård i byens nordlige udkant og 1285 yderligere et betydeligt grundstykke. Klostret blev indviet af biskop Tyge af Ribe den 9. august 1279. og kongen valgte sit eget og sin families gravsted i kirkens kor.. Kilden hertil er dels en nu forsvunden indskrifttavle i kirken, hvis indhold kendes fra to afskrifter, nemlig Broder Peder Olsens og præsten Lorenz Widows i præsteindberetningerne til Ole Worm ca. 1623. Kongens gavebrev fra 1285 om klostergrunden afskrev Peder Olsen fra originalen i Odense klostrets brevkiste. 77)

Det var virkelig et væsentligt brud med den hidtidige tradition. Siden Valdemar den Store havde danske konger haft deres sidste hvilested i benediktinernes klosterkirke i Ringsted. Christoffer I havde tilmed sørget for, at hans broder Erik Plovpenning efter mordet 1250 var blevet bisat og søgt gjort til ny helgen der. Men nu skænkede Erik Glipping ikke blot den orden, der havde modsat sig hans kirkepolitik, et kloster i Fyns hovedby, men ville der også skabe et nyt familiemausoleum.

Som alle ved, blev planen ikke gennemført. Erik Glippings liv sluttede 1286 med mordet i Finderup Lade, og uden hensyn til hans egne ønsker blev han bisat i Viborg Domkirke. At hans plan var alvorligt ment, fremgår dog af, at to som børn døde døtre, Katarina og Elisabeth, blev gravlagt hos Odense franciskanerne. Da kirken blev nedrevet i 1805, blev denne grav sammen med de senere kongegrave flyttet til St. Knuds Domkirke, hvor den endnu findes. 78)

For brødrene i Svendborg må dette nye kloster på Fyn have betydet en stor fordel. Planen må sikkert være blevet drøftet på provinskapitlet i Svendborg 1276 kun tre år tidligere. Brødre fra Svendborg kan være flyttet til Odense for at danne det nye klostresamfund. Kilderne har dog ingen navne overleveret. Skønt det nye kloster ikke blev kongegravsted, trivedes det godt. Medlemmer af stormandsfamilien Litle skænkede både Odense- og Svendborg-klostrene gaver:Lave Litle i 1291 og Niels Hamundsen Litle i 1295, den sidste valgte også sin grav i Odense-klostret. 79) Pave Nicolaus IV gav 1291 begge klostrene 1 år og 40 dages aflad 80) De har altså været opfattet som nært forbundne, og har haft god brug for gaverne til at kunne fortsætte byggeriet af kirker og klosterfløje. I modsætning til tidligere syntes tiden at have været fredelig. Der er ingen tegn på, at den nye ærkebisperid i Jens Grands tid overhovedet berørte dem. Kong Erik Menved havde en franciskaner, Broder Svend, som skriftefader og eksekutor af sit testamente. Sandsynligvis var han identisk med den Svend Bistrup, der 1321 til 1329 var provinsen Dacias provincialminister. 81) Eriks svenske dronning Ingeborg var datter af de svenske franciskaneres velgører kong Magnus Ladulås og søster til abbedisse Regitze ved St. Clara-klostret i Stockholm. Før sin død 1319 valgte dronning Ingeborg at indtræde i St. Clara Kloster i Roskilde. Man har ment, at det var i fortvivlelse over og som bod for, at alle hendes 14 børn var dødfødte eller døde som små. Uanset dette var det dog også udtryk for, at hun følte sig særlig knyttet til den franciskanske ånd. Alligevel fik også dette kongepar deres sidste hvilested i slægtens gamle gravkirke, Ringsted Klosterkirke, hvor en smuk bronzeplade markerer deres grav. 82)

Blandt de kronologisk uordnede notitser, som broder Peder Olsen indførte på sit indskud om Svendborg i Collectanea vedrører de sidste nogle ikke nærmere definerede jordstykker, som klostret erhvervede med samtykke af de holstenske grever Gerhard og hans søn Henrik. 83) - Men hvad

havde holstenske grever dog at gøre i Svendborg? Forklaringen fremgår af et kort overblik over historien om det holstenske panteherredømme på Fyn i 1300-tallet. 84)

Som bekendt kastede kong Erik Menved i de sidste år af sin regeringstid sig ud i en ærgerrig, men ufinansieret udenrigspolitik. Derfor tog han lån hos de holstenske grever Johan og Gerhard (eller Gert). Som sikkerhed pantsatte han kronens økonomiske rettigheder i dele af Danmark til greverne. Allerede 1317 blev Fyn pantsat første gang. 1323 betalte Erik Menveds broder og efterfølger kong Christoffer 2. 1323 lånet tilbage og fik pantet igen. Men situationen blev hurtigt yderligere forværret. Fra 1326 var Christoffer fordrevet fra Danmark, og greverne indsatte hertugen af Slesvig som dansk konge som Valdemar III. 1330 lykkedes det dog Christoffer med de samme grevers hjælp at blive genindsat, men til en højere pris end nogensinde. Ved traktaten 25. febr. 1330 blev praktisk taget hele Danmark pantsat, således at grev Johan fik Sjælland og Skåne, mens grev Gert fik Jylland og Fyn. Christoffer døde i 1332, men trods forskellige ændringer i panteforholdene fortsatte situationen i den følgende kongeløse tid, også efter Niels Ebbesens drab på grev Gert i Randers 1340. Ved forliget i Spandau enedes man om, at Christoffers søn Valdemar skulle være dansk konge, og indrømmede ham "indløsningsret" til pantelenene. Efterhånden som han kunne skaffe pengene, havde han altså ret til at få de pantsatte landsdele tilbage. Som bekendt tog det mange vanskelige år og hårde kampe, før dette lykkedes for Valdemar Atterdag.

For Fyns vedkommende varede det endda længere end for nogen anden landsdel. Ved forliget på Nebbegård 1348 genvandt Valdemar kun den østlige del af Fyn under Nyborg, mens Vestfyn, der omfattede lenene Hindsgavl og Ørkil med byen Svendborg, forblev under grev Gerts sønner Henrik og Klaus. Der er usikkerhed om, hvornår dette panteherredømme endelig blev afviklet. Det bestod endnu i 1365, men må være blevet afsluttet før 1368, da Valdemar selv kunne indsætte borgfogeder på alle fynske borge. Konklusionen er, at byen Svendborg i hvert fald i de 35 år fra 1330 til 1365 stod under de holstenske grevers styre. Derfor var det grev Gert, der 1333 stadfæstede klostrets erhvervelse de nævnte jordstykker, og i 1348 sønnen Henrik (Jernhenrik) der bekræftede sin fars disposition. Dette viser i hvert fald, at klosteret næppe led skade, men måske snarere drog en vis nytte af det holstenske panteherredømme. Peder Olsens notitser bygger helt tydeligt på kendskab til de relevante dokumenter.

I denne urolige tid foregik en anden godstransaktion ved Svendborg, der viser, at omsorgen for samfundets ulykkeligste, de spedalske, ikke forsvandt. Sydvest for Svendborg By, ved sundet lå de spedalskes tilflugtssted, St. Jørgensgården, hvortil var knyttet et kapel. En oprindelig trækirke blev i 1200-tallets senere del ombygget til en gotisk stenkirke. Både arkæologiske og skriftlige vidnesbyrd viser, at kirken i denne periode virkelig fungerede som de spedalskes kirke. 85) I sit testamente fra 1291, hvor ridderen Lave Lavesen Litle som nævnt betænkte franciskanerne, skænkede han også 3 mark til spedalskeshospitalet i Svendborg. I den kongeløse tid var Christoffer II's oprindelige drost, Laurids Jonsen Eberstein, lensmand på Langeland og Ærø. Han skænkede 1332 hospitalet noget gods i Sørup nordvest for Svendborg, men på den særlige betingelse, at udgifterne til det messeudstyr, som franciskanerne brugte, når de som kapellaner kom og holdt gudstjeneste i kirken, skulle udredes af indtægterne. De var altså de spedalskes sjælesørgere. Aftalen blev 1377 bekræftet af guardianen Anders. 86) Dette er et af de få skriftlige vidnesbyrd fra de nordiske lande om, at franciskanerne her som i det øvrige Europa tog sig særligt af spedalske. Forbilledet var den hellige Frans af Assisi selv, der i forbindelse med sin omvendelse havde mødt en spedalsk og i stedet for at flygte for ham – som folk jo ellers gjorde på grund af smittefaren – omfavnede og kyssede ham for at vise, at også han var omfattet af Kristi kærlighed. Til gengæld må det her siges, at den gentagne

påstand i historieskrivningen om, at franciskanerne generelt virkede som tidens socialarbejdere, ikke er rigtig. Deres mål var religiøst, det var sjælens frelse, der var formålet med deres virke. Sociale opgaver påtog de sig kun undtagelsesvis, men da især for spedalske.

En anden særpræget gave kendes fra denne tid. 1339 testamenterede Jakob Basses hustru, Margrethe i Snøde på Langeland skarlagens dragter og nogle skind til franciskanerne i Svendborg og Nysted. Denne gaves mening vender vi tilbage til. 87)

I perioden blev der afholdt provinskapitler i Svendborg to gange: 1334 og 1354. 88) Til kapitlet 1334 knytter sig et dokument, der har sammenhæng med den sidste udløber af den danske kirkekamp. Pave Johannes XXII tillod provincialministeren for Dacia, broder Johannes Godiar, og brødrene at afholde offentlig messe ved kapitlet trods det interdikt i Danmark, der var forkyndt af ærkebiskoppen af Lund. 89) Baggrunden for dette nye interdikt var, at kong Christoffer II i 1330 havde fængslet biskop Tyge af Børglum, fordi han ikke ville godkende ham som konge. Tyge blev løsladt 1332 og Christoffer døde, men interdiktet fortsatte alligevel, fordi Tyge blev nægtet erstatning for sin uberettigede fængsling. Interdiktet må have gjort de dystre år i Danmark endnu dystre for befolkningen. Det blev først hævet 1337, da grev Gert fik mæglet et forlig med den åbenbart ret stejle Børglumbiskop. 90) Tilladelsen til at fejre offentlig gudstjeneste må derfor have medført endnu større tilslutning til kapitlet i Svendborg 1334 fra befolkningens side end ellers. Et provinskapitel var nemlig ikke kun et møde for franciskanere selv, men tiltrak talrige folk, der ville høre de prædikener og deltage i de messer, som de mange fremmede brødrene tilbød. Under gudstjenesteforbudet må den pavelige dispens være følt som et sandt åndehul.

Om kapitlet 1354 haves ingen særlige oplysninger. Efter reglerne skulle det ledes af provincialministeren broder Gerlak, som måske var tysk. 91) Men 1361 blev Svendborgs nye klosterkirke indviet, så mon ikke disse byggeplaner har hørt til kapitlets dagsorden? Indvielsen af den smukke højgotiske kirke, som siden stod helt til 1828, blev foretaget af den samme biskop Niels Jonsen, som 1343 havde indviet Odense-franciskanernes nye kirke. 92) Før Niels Jonsen blev biskop, havde han selv været franciskaner, 93) Det må givetvis have glædet ham, at han har kunnet indvie hele to nye franciskanerkirker på Fyn. Svendborg-kirkens arkitektur behandles ellers nærmere af arkæologerne. Særlige elementer er de runde og korsformede blændinger på den kamtakke vestgavl, der var ethvert franciskanerklosters visitkort mod omverdenen. De peger på tysk eller flamsk indflydelse 94), og da holstenervældet jo bestod endnu, er en sådan påvirkning sydfra jo i høj grad tænkelig.

Bemærkes må det, at disse to fynske gråbrødrekirker også var de ældste danske eksempler på den særlige "asymmetrisk toskibede" plan. Dvs. en kirke, der har et hovedskib, men ikke to, kun etsideskib. Forbilledet var de svenske franciskanerkirker fra sidste del af 1200-tallet, hvor kirkerne i Stockholm, Uppsala, Arboga og Jönköping allerede havde denne "skæve" grundplan. I Danmark og Norge var de ældste tiggerordenskirker enskibede. Når man i den svenske del af franciskanerprovinsen "Dacias" del opfandt denne i æstetisk "skæve" kirkeplan, var årsagen sikkert det praktiske og pastorale behov for at kunne rumme en større tilhørerskare til messerne og prædikenerne. Efter de to fynske kirker bredte typen sig også i Danmark, ikke blot blandt franciskanerne, men også hos de andre tiggerordener: dominikanerne og karmeliterne. 95)

11. UNIONSTIDEN

Hverken Valdemar Atterdag eller dronning Margrethe I. viste nogen særlig interesse for franciskanerne. I denne periode er deres historie endnu sparsommere belyst end ellers.

1387 blev der holdt provinskapitel i Svendborg. Det må sikkert være blevet ledet af provincialministeren Niels Basse, der styrede "Dacia" i hele 30 år (1359 – 1390). 96) Den lavadelige familie Basse kendes fra Sjælland, men som vi netop har set, også fra Langeland. Blandt vidnerne til Margrethe Jakob Basses testamente 1339 var en Niels Basse, der kan godt have været den senere provincialminister. 97) Et emne for kapitlet 1387 må have været familien Finsens stiftelse af det gravkapel i kirken i Svendborg, som Peder Olsen skildrer udførligt og daterer til 1388. Heraf fremgår, at Niels Finsen stiftede kapellet sammen med sin søn Finn Nielsen, Finn Ågesen (Ulfeldt til Løgtved), Niels Bæger og Niels Bild tillige med deres hustruer, hvoraf Mette Finsen havde været gift med begge de sidstnævnte. 98) Detaljerne røber, at Peder Olsen må have haft adgang til stiftelsesbrevet. Stiftelsen har formodentlig både omfattet kapellet og gravstederne og messelæsning ved altret. Forskerne har drøftet, hvor kapellet har ligget. En tidligere hypotese om, at det var en tilbygning til kirken er opgivet, nu mener man, at det snarere har været indrettet i et fag af sideskibet. 99)

Erik af Pommern var den næste danske konge, der efter Erik Glippings stiftelse af Odenseklostret tog initiativ til nye franciskanerklostre. Det var et led i hans handelspolitik, der var centreret omkring Øresund, at han foranledigede tiggerordnerne til at bygge klostre der, således at borgerne ikke skulle savne ordentlig sjælesorg. Han stiftede klostret i Malmø 1419, Helsingør og Nykøbing Falster i 1420. 100) Men netop i 1419 foregik provinskapitlet i Svendborg, og disse nye klosterplaner må da have været på dagsordenen. Provincialminister var den meget selvbevidste og stridbare danske broder Esger (1406-1432). Han kæmpede energisk for, at de danske brøders hegemoni overfor deres svenske og norske medbrødre skulle opretholdes, når der skulle vælges en ny provincialminister. Det gennemførte han, uanset at både franciskanerordenens generalministre og flere paver dekretede, at ledelsen ikke burde forbeholdes danskerne, men gå på skift mellem nationerne 101) Forudsætningen for denne interne franciskanske strid var pavernes svækkede autoritet på grund af paveskismaet. Men den var også et truende forvarsel om bruddet på den politiske Kalmarunion, der meldte sig i den sidste del af Erik af Pommerns regering.

12. KLOSTERLIV OG ORDENSSTRUKTUR

Svendborg Franciskaner- eller Gråbrødre kloster bestod som normalt af klosterbygninger og en kirke. Klosterbygningerne var brødrenes bolig og kirken deres vigtigste arbejdsplads. I Svendborg lå klosterbygningerne nord for kirken. Ingen af disse bygninger findes mere, men dog kendes de ret godt. Kirken og nogle klosterfløje var bevaret til det 19. århundrede og blev opmålt og aftegnet inden kirkens nedrivning i 1828, mens resten faldt ved anlæggelsen af Jernbanen i 1875. Siden har arkæologiske undersøgelser afsløret så mange levn under jorden, at der nu findes en betydelig viden om de forsvundne bygninger. Hovedværket er som bekendt Hans Krongaard Kristensen: "The Franciscan Friary of Svendborg" 1975. De følgende års nye resultater fremgår af nærværende bog.

I mange middelalderlige klostre har man nogenlunde sikkert kunnet fastslå, hvordan de enkelte klosterfløje og rum har været anvendt. For Svendborgs vedkommende kan det kun i ringe grad lade sig gøre. Dog er det sandsynligt, at østfløjen har rummet et sakristi nærmest ved kirken og en kapitalsal, hvor brødrene har holdt interne møder. De få bøger, der jo især havde liturgiske formål, kan have stået i sakristiet. Sovesalen lå formodentlig i østfløjens øvre etage. Fund fra nordfløjen indikerer, at køkkenet og refektoriet (spisesalen) lå her. 102) Vestfløjen kom til i 1400-tallet, og blev efter Reformationen skole. Dens syddør har sikkert været klostrets indgang, passet af en portnerbroder. I samme fløj kan lægbrødrene have boet, og der kan have været sygestue og gæstherberg. De nordligste bygninger, hvor senere "Priorgården" lå, kan have haft oplagsrum til fødevarer, korn, grøntsager og frugt, også fra haven og abildgården, der nok lå nordøst for klostret. Meget mere end kvalificerede gæt ud fra analogier med andre tiggerklostre er dette dog ikke. .

Som i alle klostre var kirken den vigtigste bygning. Her levede franciskanerne deres eget religiøse liv og udøvede deres religiøse tjeneste for folket. Flere gange i døgnets løb samledes de i korstolene omkring altret for at bede tidebønnerne og fejre den hellige messe. Messen var hovedgudstjenesten også for menigheden i kirkens to skibe. Dertil kom særlige messer, indstiftet af enkeltpersoner ved særlige altre. Franciskanernes ekspertise var forkyndelsen, dvs. udlægning af bibelteksterne i folkelige prædikener. Der var også andre former for sjælesorg og personlig rådgivning. Dåben var dog forbeholdt sognepræsterne, så tiggerordenskirker havde ingen døbefont. Men præstebroderne har hørt folks skriftemål, og der fejredes bryllupper og begravelser. De talrige grave fundne i og udenfor kirken fortæller mere om franciskanernes indsats på dette område end hvad vi ved om deres øvrige virksomhed. Rosenkranse fundne i gravene vidner om folks personlige fromhedsliv. 103)

Men også udenfor klosterkirken strakte brødres virke sig. Som i andre lande har franciskanere i Svendborg især i den lune årstid prædiket udendørs f. eks. på bytorvet. Deres virksomhed strakte sig også til det omliggende land, kaldet "terminen". Her er de draget ud to og to, for efter aftale med de lokale præster at prædike, holde gudstjeneste og tage til skrifte i landsbykirkerne. Til gengæld modtog de gaver fra folk, oftest naturalier. Derfor kom de gerne med hestevogn, så de kunne tage gaverne med hjem. Regler for disse gæstepredikener kendes fra flere biskoppers statutter, og anderledes har det ikke været på Fyn. 104)

Klostret i Svendborg havde sin plads i franciskanerordenens enkle, men klare organisation. Ordenen selv var "exempt", dvs. at den ikke var underlagt biskopperne, men stod direkte under paven. Den var delt i 34 provinser, hvoraf "Dacia" omfattede de 48 klostre i Norden. Som andre provinser var "Dacia" inddelt "kustodier": fem i Danmark, to i Sverige-Finland og et i Norge. Svendborg hørte til Odense kustodi, der også omfattede de to klostre på Lolland-Falster: Nysted og Nykøbing. I hvert kustodi skulle der være en "kustos". Han havde en vis tilsynsret med de enkelte

klostre. Fra fynske kustodi kendes dog ingen af dem ved navn, og intet vides om deres virksomhed. Til gengæld har vi allerede omtalt flere eksempler på provincialkapitler i Svendborg. Her mødtes repræsentanter fra de nordiske klostre en gang årligt eller hverandet år for at drøfte fælles anliggender. Ved vacancer blev nye provincialministre valgt, og provinsens repræsentanter ved hele ordenens generalkapitel blev udpeget. Disse tværnationale møder har været af en betydning for udveksling af erfaringer og nyheder ud over hele Europa, som vi i dag næppe kan forestille os. Selvom vi ved, hvornår og hvor kapitlerne foregik, er kun lidt overleveret om, hvad der foregik på de enkelte kapitler. Provincialkapitler i Svendborg fandt sted i følgende år: 1276, 1310, 1334, 1354, 1387 og 1419. Observanternes kapitler var i 1496, 1508 og 1526. 105)

13. ØKONOMI OG FATTIGDOM

Særlig karakteristisk for franciskanerne er deres betoning af fattigdommens religiøse værdi. I sig selv var det ikke nyt. Enhver, der ville indtræde i en af de gamle munkeordener, aflagde de tre løfter om lydighed mod den foresatte, ugift stand og personlig fattigdom. Afkaldet på personlig ejendom hørte ganske selvfølgelig til klosterlivet. Men det udelukkede ikke, at klostret som institution havde ejendom. Klostrenes besiddelser af jordegods sås i de ældre ordener som en forudsætning for, at de overhovedet kunne eksistere. På dette punkt var Frans af Assisi en radikal fornyer. Ikke blot den enkelte broder, men ordenen i det hele taget skulle give afkald på ejendom. Franciskanerne skulle opretholde livet ved at leve fra hånden og i munden af tilfældigt arbejde og af, hvad folk spontant ville give dem at leve af. Således skulle de selv vise den absolutte tillid til Guds forsyn, som bekræftede troværdigheden af deres forkyndelse for andre. Jfr. Matt. 10, 9 – 14. I den godkendte regel af 1223 kapitel 6 fastholdes dette ideal. 106)

Frans' radikale idealisme sås altid som forbilledet. I praksis måtte fattigdommen dog modificeres så meget, at det blev muligt for en verdensomspændende orden at leve således, at den kunne virkeliggøre sit kald til at missionere, at fejre gudstjenester og prædike for folket. Interne debatter i ordenen og pavelige reguleringer førte til, at franciskanerne og dominikanerne, der jo overtog Frans' fattigdomsidé, fik ret til at besidde klostret selv med kirke og klostergrund, men ikke anden fast ejendom. Frans forbud mod, at brødrene modtog penge, blev i tidens voksende pengeøkonomi tolket således, at når brødrene fik skænket penge, måtte de ikke beholde dem, men skulle straks omsætte dem i forbrugsgoder. Dog blev det også tilladt at samle til en byggefond, således at byggerier og reparationer af kirke og kloster kunne finansieres. 107). Mod denne pragmatisme rejste sig en intern opposition i ordenen. "Spiritualerne" opfattede dispenserne som forræderi mod Frans' ånd og forbillede. Omkring 1300 førte uenigheden til en alvorlige stridigheder i ordenen, der dog ikke synes at være nået til de nordiske lande.

Da pave Johannes XXII. 1322 fordømte denne fanatiske franciskanisme, blev følgen, at flertallet af brødrene, de såkaldte "konventualer" tog lettere på fattigdommen og accepterede bl.a. visse besiddelser af jordegods. Mod denne slaphed rejste sig dog i løbet af 1400-tallet indenfor ordenen en nyprotestbevægelse, "observansen". Uden at forfalde til spiritualernes ekstremisme krævede de ordensreglens reelle overholdelse. Det omsattes i kravet om, at regelstridige besiddelser af jordejendom blev afhændet. I Danmark indførtes observansreformen fra 1469. Den begyndte i Odense, men 1472 blev Svendborg det næste reformerede franciskanerkloster. 108)

På denne skiftende historiske baggrund må kilderne om Svendborg-klostrets økonomi forstås. Vi har allerede omtalt de gaver, der er skriftligt fastholdt. Enkelte af disse donationer er også behandlet nærmere. Men er disse fåtallige kilder tilstrækkelige til at kortlægge klostrets økonomi? Svaret er nej. Det var jo dengang kun samfundets overklasse: konger, adel og gejstlighed, og enkelte borgere, der afgav skriftlige vidnesbyrd som testamenter o.l. Derfor er det forkert af disse kilder at konkludere, at tiggerklostrene faktisk blot var overklassens kæledægger og stod fremmede for den almindelige bybefolkning. Udbyttet af det almindelige "tiggeri", dvs. de gaver i form af naturalier fra markedet, havnen eller fra omegnens bønder, som brødrene daglig fik givet ved klosterporten, eller som de gik ud i byen og samlede med kurven over armen eller fik på deres prædikenrejser i oplandet, er der intet skrevet om. Og dog har netop disse "almisser" dækket det meste af brødrenes daglige livsforbrødenheder. De rige gaver, vi kender fra testamenter og lignende, har gerne været bidrag til større udgifter, og ofte indgik de i byggefonden. 109)

Da den tidligere franciskanerprovincial, biskop Regnar af Odense 1264 gav klosteret grunden, ”der lå mellem klosterkirken og vejen, der førte fra byens fisketorv til stranden”, var det ikke i strid med fattigdommen, for det var tilladt at udvide klostergrunden. ”Bøger” var ligeledes tilladte, ja nødvendige. Enhver kirke og kloster måtte jo have visse bøger til liturgien og i biblioteket, for at kunne studere og virke kvalificeret som præster og prædikanter. 110)

I de ældste testamenter blev der givet penge. Da fru Gro med sin mands tilladelse 1268 indtrådte som nonne i Roskilde St. Clara kloster, gav hun 2. mark til Svendborg kloster. Lave Lavesen Litle gav 1291 5 mark og Niels Hamundsen Litle 1295 4 mark. 111) I 1339 skænkede Jakob Basses hustru, fru Margrethe i Snøde på Langeland, som nævnt nogle skarlagens klæder med forskellige tilhørende skind. Dette er blevet tolket som stridende mod fattigdomsregelen, for hvad skulle franciskanere med den slags rigt stof? Men præstebødrene har haft brug for klædet til liturgiske dragter, hvilket var helt acceptabelt, eller det kan være blevet solgt. ”Skindene” blev brugt til at holde varmen i under vinterens kortjenester. 112) Grev Gerts gave af ”flere jordstykker” 1333, der bekræftedes af hans søn ”Jernhenrik” i 1348, er allerede omtalt. Da det ikke præciseres, hvor de lå, kan det ikke ses, om der var tale om udvidelser af klostergrunden, eller utilladeligt jordegods andetsteds. 113) Drost Laurids Jonsens gave af jordegods i Sørup til St. Jørgensgården, var betinget af, at franciskanernes udgifter ved at holde messer for de spedalske blev godtgjort af indtægten, hvilket heller ikke var regelstridigt. 114) Foruden disse kendte donationer har der været betalt for de begravelser, franciskanerne stod for, skønt regnskaber ikke findes. Når andre end brødrene selv blev begravet i kirken, var det særlig dyrt. Hertil hører begravelser som kongesønnen Abel Abelsens 1279 og Niels Finsens i det omtalte familiekapel 1388. Desuden kendes Petrus Olai 1414, og en ubenævnt væbner gift med Katerina Svendsdatter ca. 1470. Begge kendes kun fra Abildgårds tegninger af de forsvundne gravsten. 115) Endelig må det formodes, at den provst Anders Olufsen, hvis segl blev fundet under udgravningen af kirkegården, også fandt sit hvilested her. 116) De øvrige fundne er anonyme, og det er ukendt på hvilke vilkår, de fik gravsteder hos franciskanerne.

14. OBSERVANSREFORMEN

Historien om observansens indførelse blandt de danske franciskanere er et af de ældste og vigtigste afsnit i Peder Olsens Franciskanerhistorie, men den suppleres af adskillige dokumenter fra både paver, konger og ordensforesatte. Faktisk er der tale om et af de bedst belyste fænomener i den sene middelalders historie.¹¹⁷⁾ Historien skal ikke genfortælles her, blot de træk, der er en forudsætning for reformen i Svendborg. Trods modstand fra de etablerede ”konventualer” bredte observansbevægelsen sig gennem 1400-tallet til stadig flere europæiske lande. I Danmark var broder Laurids Brandsen bevægelsens pioner. Han var oprindeligt guardian i Kolding, da han af den vellidte svenske provincialminister Jöns Nilsson fik løfte om at måtte reformere sit kloster. Men inden det blev til noget, døde Jöns Nilsson. På kapitlet i Roskilde 1468 blev han afløst af den danske Ove Jensen Kaas, der var en skarp modstander af observanterne, vel især på grund af faren for splittelse af ordenen. Da han havde afvist Laurids Brandsen, henvendte denne sig til kong Christian I., hvis dronning Dorothea kendte observanterne fra sit hjemland Brandenburg, og han opnåede kongeparrets støtte. Dengang kunne dog selv en konge ikke tilsidesætte den kirkelige retsorden. Der blev skrevet ansøgninger til franciskanerordenens øverste, generalministeren Johannes Zanetto og til Christian Is. nevø og repræsentant ved pavestolen, kardinal Franciskus Gonzaga, om Laurids Brandsen også uden sin provincials accept kunne få lov at reformere klostret i Odense. Både det af Zanetto ledede generalkapitel i Venedig og Gonzaga imødekom ansøgningen, og de danske brødre fik tilmed pave Pius II's støtte. Paven overdrog til biskoppen af Odense at sørge for observansens indførelse i klostret. Biskop Mogens Krafse gennemførte den, og 15. december 1469 blev Laurids Brandsen indsat som ny guardian. Dermed fik observansreformen fodfæste i provinsen Dacia. Med Odense som en art uofficielt ”moderkloster” bredte den sig herfra videre til andre danske franciskanerklostre. ¹¹⁸⁾

Svendborg blev det næste kloster, der reformeredes, og det skete med en tilsvarende godkendelse fra høje kirkelige autoriteter som i Odense. Kong Christian sendte 1472 Laurids Brandsen af sted for at få generalminister Zanetto og pave Sixtus IV til at godkende, at Svendborg måtte blive reformeret på samme måde som Odense. Det blev bevilliget, men pavens endelige brev i marts 1473 bestemte, at ikke blot Svendborg, men også klostret i Nysted på Lolland skulle reformeres. ¹¹⁹⁾ Nysted lå i samme bispedømme og franciskanske kustodi som de to andre klostre. Reformen der blev dog først gennemført i 1477 og mod nogle brødres ønske. De klagede senere over, at de var blevet fordrevet med vold. ¹²⁰⁾ Hvad der skete i Svendborg er der ikke andre efterretninger om, end at pavens bestemmelse blev realiseret ved, at biskop Mogens Krafse og Laurids Brandsen sammen indførte reformen den 18. juni 1473. ¹²¹⁾ Observanternes egne kapitler i 1496, 1508 og 1526 havde samme opgaver som konventualernes. På kapitlet i Svendborg 24. august 1496 har man sikkert drøftet reformen i Helsingør, der foregik kun en måned senere.

Nogle år før havde guardianen fra Svendborg haft andel i reformen et andet sted. 1484 havde kong Hans med rigsrådets godkendelse skænket kongsgården i Køge til et helt nyt franciskanerkloster. Betingelsen var, at brødrene skulle forpligte sig til at overholde observansen. En aftale herom blev bekræftet på observanternes provinskapitel i Køge 1492. Brevet herom findes stadig. Det blev udstedt af observanternes to ledere, ”provinsvikarerne” Anders Glob og Laurids Brandsen, samt af guardianerne fra de dengang reformerede syv klostre. Blandt dem var guardianen fra Svendborg. Deres navne nævnes ikke, men seglene hænger ved. Kun herfra kendes Svendborg klostrets eller rettere dets guardiansegl. Det forestiller St. Katarina af Alexandria med sine martyrattributter, sværd og hjul. ¹²²⁾

Men hvad betød observansen egentlig i klosterlivet? Det viste sig som andre steder især sig på to områder: fast ejendom blev afhændet og gaverne til klostret bestod ikke mere i jordegods og kunsjældent i penge, men mest i naturalier til konsum, som regelen foreskrev. Da en Peder Nielsen i Svendborg alligevel skænkede klostret sit hus og en tilhørende jordlod, beholdt man det ikke. Det blev solgt 1480 af broder Laurids Brandsen og guardianen Jørgen Albrechtsen. 123) Der kendes to testamentariske gaver til klostret, og begge bestod i konsumgoder. 1503 gav provsten i Odense Hans Urne 4 ørtug korn og 1514 skænkede den senere rigshovmester Mogens Gøye 4 pund korn og en fjerding smør. 124) Men herefter kom næsten alle kendte gaver fra franciskanernes store velynder, kong Hans´dronning Christine. I hendes velbevarede Hofregnskaber anføres 10 tilfælde af gaver til klostret i Svendborg. De fleste er konsumgaver som kød, brød og fisk eller små beløb, som var øremærkede dertil. Men der er også ydelser, som viser dronningens kendskab til dette klostres særlige behov. Sammen med Svendborgs borgmester, Per Guldsmed, finansierede hun kort efter 1500 endnu en udvidelse af klostergrunden, uden at det dog ses, hvilket område der er tale om. 125) Dronningen støttede også klosterbyggeriet: 11/4 1505 fik en skipper i Rudkøbing 3 mark for at sejle 6000 mursten fra Langeland, der jo hørte til hendes len, til Svendborg Kloster. 2/7 1504 betalte hun for, at to gråbrødre blev kørt med vogn fra Nyborg til Svendborg, de har vel været for syge eller gamle til at klare turen til fods. Da en af dronningens ansatte, Jakob Kok, døde i november 1511, betalte hun et gravsted til ham i eller ved Svendborg Kloster og for røgelsen, der skulle bruges ved hans bisættelse. 126) Der er realitetsbaggrund for den lovprisning af dronning Christines enestående forkærlighed for franciskanerne, der fremgik af hendes nu forsvundne epitafium i Odense Gråbrødrekirke. 127)

15. FRANCISKANERNES RELIGIØSE VIRKE OG KULTUR

Middelalderen har desværre ikke efterladt personlige skildringer af, hvordan det daglige klosterliv foregik, eller hvordan befolkningen oplevede klostrets betydning i deres tilværelse. Man må stort set nøjes med konklusioner fra og analogier til andre klostre. Helt uden vidnesbyrd om det karakteristiske for Svendborg kloster er vi dog ikke.

Det interne klosterliv har formet sig efter franciskanerregelen af 1223 og efter kirkens almindelige bestemmelser om gejstliges livsførelse. Flere gange dagligt har brødrene været samlet i koret for at bede de liturgiske tidebønner og fejre messen. En klokke i gluggen i vestgavlen kaldte dem sammen til rette tid. Denne klokke er bevaret og bruges stadig i St. Nicolai Kirke. Indskriften ”Jesus-Maria- Franciscus-Katerina. Johannes de Fastenove gjorde mig 1512” viser klart dens franciskanske oprindelse 128) Brødrenes pladser var i korstolene langs korets nord- og sydvæg. Beretninger og tegninger fra kirkens nedbrydning 1828 viser, at der da var tolv korstole, seks på hver side foruden en ”abbedstol”, dvs. en celebrantstol til brug for guardianen eller korlederen. Der har været god plads til dette antal korstole, måske til flere. Men siden forsvandt de. 129) På søn- og helligdage har menigheden kunnet samles i kirkens to skibe for at overvære messen og høre brødrenes prædikener fra prædikestolen, der nu findes i Turø Kirke. Særlige stiftede gudstjenester har været holdt f.eks. for familien Finsen i kapellet og ved nu ukendte sidealtre. Våbenfrisen på kirkevæggen, der kendes brudstykker af, vidner om andre kontakter med lokale adelsfamilier. 130)

Brødrenes sjælesorg gjaldt ikke blot dem, der kom i deres kirke. Deres ret til at øve sjælesorg overalt var sikret i kirkeretten. 131) De har sikkert også prædikeret ude i byen. Klostrets beliggenhed mellem torvet og havnen har betydet maximale kontakter med bybefolkningen. Deres hverv som kapellaner for de spedalske i St. Jørgens hospital er allerede omtalt. Som ligeledes nævnt inviterede sognepræsterne dem ofte ud som gæstepredikanter i deres kirker. Det aflastede præsterne og gav menighederne en kærkommen afveksling. Franciskanerne kunne dermed udøve deres kald også for landbefolkningen. Til gengæld modtog de gaver, ”almisser” i form bøndernes produkter. Hvis det var langt fra byen, kunne de på en medbragt hestevogn få gaverne med hjem. For at undgå konflikter fik hvert kloster tildelt sit eget virkeområde, kaldet ”terminen” 132) Terminernes grænser er dog sjældent angivet i kilderne. Men hvis man kortlægger, fra hvilke steder et kloster modtog gaver, kan man skønne om det. For Fyns vedkommende, ses det af kortet (ill. Nr. ?), at Odense klostrets velgørere fortrinsvis boede mod nord, mens Svendborgs kom fra det sydlige Fyn og Øerne. Testatorerne har meget naturligt prioriteret det kloster, hvorfra de tiggerbrødre kom, som de kendte fra deres besøg, og de valgte ofte gravsted i eller ved franciskanerkirken. 133)

Det er almen viden, at middelalderens kirker og klostre ikke alene var centre for udøvelse af religionen, men tidens vigtigste hjemsteder for videnskab, kultur og kunst. Det kan vi også konstatere for Svendborg Franciskanerklosters vedkommende. Bygningen af kirke og kloster var naturligvis primært funktionel og praktisk: brødrene måtte have et sted at bo og et sted at praktisere deres religiøse liv og deres mission. Men både i det store og i detaljen var bygningerne også værdige og repræsentative arkitektur- og kunstværker. I Krongaard Kristensens bog præsenteres talrige smukke enkeltheder lige fra kirkens harmoniske helhed og dekoration, vinduer og den centrale vestportal til bevarede fragmenter af figurtegl, gulvfliser, søjlekapitæler, kalkmalerier og glasvinduer mm.. Det franciskanske fattigdoms ideal betød nok, at kirkerne var enkle, men ikke, at de skulle mangle den værdighed og skønhed, der altid burde karakterisere Guds hus. For byen og dens borgere var det også et prestigespørgsmål at have et smukt bygget kloster. 134)

For at blive franciskaner krævede det ikke blot et personligt kald, men også skoling og uddannelse, især hvis man ikke nøjedes med at blive lægbrøder, men skulle være præst. I mange klostre fandtes der lektorer, der kunne give unge novicer deres elementære uddannelse og ligeledes vedligeholde den teologiske standard blandt de ældre præstebrødre. Visse klostre fik status af "studia particularia", hvor der var en eller flere lektorer, som havde godt ry som lærere. Når guardianen Iver 1429 sammen med andre gejstlige vidimerede (bevidnede) et brev, der ikke angik klostret, viser det jo også hans anseelse som skriver. 135) Først i 1438 oprettede man i franciskanerprovinsen "Dacia" et center for ordenens højeste uddannelse: "Studia generalis" i klostret i Lund. Mod middelalderens slutning blev dygtige unge brødre sendt til universiteterne i udlandet, f. eks. Rostock eller Greifswald på de anden side af Østersøen, hvor en magistergrad i teologi kunne erhverves. 136)

Der ingen kilder bevarede om Svendborg-brødrenes uddannelse. Men da den tidligere provincialminister, biskop Regner af Odense, 1264 ikke blot sørgede for en udvidelse af klostergrunden, men også skænkede "bøger mm.", viste han sit ansvar for klostrets intellektuelle behov. Der siges intet om, hvilke bøger det var. Men som minimum måtte hvert kloster og hver kirke eje de liturgiske bøger, der var nødvendige for, at tidebønnerne kunne læses og messe gudstjenesten fejres. Det kan have været den art bøger, den tidligere franciskaner næsten testamentarisk overlod til sine medbrødre, for Regnar døde jo kort tid efter. 137) Den eneste fra klostret hidrørende bog er den trykte udgave af den berømte dominikaner og prædikant Savonarolas vejledning for skriftefædre, trykt 1510. På titelbladet indskrev en Jørgen Rasmussen sin egen fortegnelse over observanternes provinskapitler. Savonarola repræsenterede netop den samme bestræbelse for indre reform af kirken, som observansen hos franciskanerne. 138)

Vigtige eksempler på klosterkirkens kunst kom som bekendt efter nedrivningen til Turø Kirke. En præsentation findes hos Krøngaard. 139) Videre redegørelser for disse værkers ophav, teknik og kunsthistoriske placering findes andetsteds i nærværende bog.. Her skal kun kort påpeges, hvad de udtrykker om brugernes, franciskanernes, spiritualitet og forkyndelse.

Altartavlen er et trefløjet lybsk træskærerarbejde fra slutningen af 1400-tallet og er nært beslægtet med altartavlen i Bregninge Kirke på Tåsinge. På bagsiden har den nu næsten ødelagte malerier, der handler om Jesu barndoms historie. De fem felter på forsiden viser begivenheder i lidelseshistorien. I venstre fløj øverst: Pilatus dom og nederst: Jesu korsbyrd. Midterfeltet viser Jesus på korset mellem de to røvere, nedenfor henholdsvis hans venner og fjender. Højre fløj øverst: Jesu gravlæggelse, og nederst: Opstandelsen. Temaet er altså fundamentalt: Jesu Forløsning af menneskeheden ved sin lidelse, død og opstandelse. Som i andre kirker har franciskanerne ved altartavlens hjælp kunnet illustrere det centrale kristne mysterium for menigheden. I påsketiden stod tavlen åben, men resten af året var den lukket, så kun bagsidemalerierne var synlige.

Også det store krucifix kom i 1828 til Turø Kirke. Nylig har den tyske kunsthistoriker Jan Friedrich Richter på ny bekræftet, hvad danske kunsthistorikere og eksperter som Francis Beckett og Thorlacius Ussing altid har hævdet, nemlig at det er et arbejde af den store billedskærer Claus Berg. 140) Krucifixets traditionelle plads var på triumfbuens tværbjælke mellem klosterkirkens kor og skib. Det var oprindeligt ledsaget af figurer af Jomfru Maria og apostlen Johannes. Disse figurer eksisterede også i 1828, men daværende pastor Weber kasserede og begravede dem på kirkegården som ubrugelige "karikatur-billedstøtter"! Dette udtryk bekræfter på sin vis, at figurerne netop har haft den for Claus Berg dramatiske udtryksform, der dog ikke faldt ipastorens smag. 141)

Triumfkrucifixet i kirken markerede Kristus for menigheden som menneskenes frelser og forsoner, men også Hans korsoffers mystiske nærværelse i messen, der fejredes af præsten i koret.

Den smukt udskårne prædikestol endte også i Turø Kirke. Også den vurderes som et arbejde af Claus Berg eller hans værksted. Især de både varierede og harmoniske rankeslyng, der smykker dens fem sider, peger på værkstedet i Odense. I Franciskanerkirken kan den have haft plads ved hjørnepillen, hvor koret stødte op til hoved- og sideskib eller måske midt for nordvæggen (142) Sammen med den asymmetriske toskibede kirkeplan sikrede dette, at flest mulige tilhørere har kunnet se den prædikende broder og høre hans prædiken. I hvert fald viser den, at prædikener ikke først med Reformationen blev indført i Danmark. Netop tiggerordnerne og især observanterne stræbte efter at leve op til kaldet om at forkynde evangeliet. Da denne prædikestol næsten er den eneste, der er bevaret fra vor katolske tid, er den også en kirkehistorisk seværdighed.

I beretningen om inventarets spredning ved kirkens nedrivning 1828 omtales også en såkaldt "abbedstol", der først kom til Vor Frue Kirke, men efter 1848 forsvandt sporløst. (143) Begrebet "abbed" i franciskansk sammenhæng er naturligvis en misforståelse. Men spørgsmålet er, om denne celebrantstol virkelig er gået til grunde? I Gudme Kirkes kor, nord for Svendborg står endnu i dag ikke blot en, men to sådanne celebrantstole, hver med tre sæder, bedepulte og en baldakin. (144) De er begge udsmykket i den for Claus Berg typiske stil med gotiske rankeslyng af forfinet kvalitet. Men hvad gør de i denne landsbykirke? Som de nu står nytteløst indeklemte i koret, kan de ikke oprindeligt have hørt til der. Thorlacius-Ussing var sikker på, at de var fra Claus Bergs værksted, mens Richter er mere forbeholden, skønt også han medtager dem i sin bog om Claus Berg. (145) Ingen af dem foreslår, at i hvert fald den ene kunne være den forsvundne "abbedstol" fra Franciskanerkirken i Svendborg! Denne mulighed er dog så rimelig, at den bør undersøges nøjere. Dette fine inventar kan måske være "reddet" af den historiebevidste familie Sehested på Broholm

Den omtalte kirkeklokke, der nu findes i St. Nicolai Kirke, hang oprindeligt i gluggen i klostrets vestgavl. Som klosterkirke havde Svendborg-kirken jo intet tårn. Klokkens herkomst fremgår af den nævnte indskrift: "Jesus-Maria-Franciscus-Katerina. Johannes de Fastenove gjorde mig. Anno Domini 1512". Sammen med seglet bekræfter den, at klostrets titelhelgen var den hellige Katarina af Alexandria, en af middelalderens og især franciskanernes mest yndede helgeninder. Johannes de Fastenove var den sene middelalders mest berømte danske klokkestøber. På Svendborg Museum findes en mindre håndklokke af bronze. Den har været brugt til under messen at markere forvandlingens hellige øjeblik. Den er 10 cm. høj, smykket med tre kors og menes til at stamme fra 1300-tallet. (146) .

Den store klokke var altså fra 1512 og både korbuekrucifixet og prædikestolen og muligvis celebrantstolen i Gudme kom fra Claus Bergs værksted i Odense i 1520'erne. Også disse betydelige og værdifulde inventarstykker skyldes formodentlig den samme dronning Christines gavmildhed, hvis begejstring for de reformerede franciskanerne var så stærk. (147) Hendes tid betød i hvert fald en sand blomstring for franciskanerne ikke blot i Odense, men også i Svendborg. Dog skulle denne medgang og blomstring meget snart slå om til sin direkte modsætning.

Ved således at se og fortolke de bevarede minder fra klostret ud fra brødrenes egne forudsætninger kan man trods mangelen på kilder danne sig et rimeligt indtryk af, i hvilken ånd franciskanere levede og opfattede deres mission i middelalderens Svendborg.

16. KLOSTRETS UNDERGANG

I året 1526 afholdt den nu observantiske franciskanerprovins Dacia kapitel i Svendborg ledet af provincialministeren broder Bernhard Simonsen. 148) Som vanligt er der ingen meddelelser om, hvad der foregik. Men vi ved, at det blev sidste gang de danske franciskanere kunne mødes i fred. Samme år begyndte lutherdommen for alvor at gøre sig gældende i Danmark. Kong Frederik I. viste sin nye religionspolitik ved at bortgifte sin datter Dorothea til den hidtidige stormester for Den tyske orden i Preussen, Albrecht af Brandenburg. Han havde nylig sluttet sig til Luther og omdannet Ordensstaten til et verdsligt fyrstendømme. Kongen markerede selv sin nye tro ved sammen med rigshovmester Mogens Gøye offentligt at bryde de katolske fasteregler. 149) Disse to begyndte 1528 et samarbejde om at nedlægge tiggerklostrene og ganske særligt franciskanerklostrene i Danmark og Hertugdømmerne. Hvordan det gik til, fremgår i enkeltheder af "Krøniken om gråbrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark", der blev affattet af franciskanerne selv ca. 1533-34. Suppleret med kong Frederiks breve om nedlæggelsen af klostrene viser denne beretning, hvordan 15 af de 26 klostre, der udgjorde den observansprovinsen "Dacia" fra 1528 til 1532 blev ophævet og overdraget til andre formål. 150)

Men Svendborg kloster hørte ikke til dem, hvis undergang skildres i "Uddrivelseskrøniken", for det bestod endnu efter 1532.. Dette er mærkeligt, for der var allerede før 1532 gjort to forsøg på at få det nedlagt. Begivenhedernes gang var i store træk som følger.

1524 blev en Christian Skrok ansat som alterpræst ved St. Birgittas alter i St. Nicolai Kirke i Svendborg. Han hørte til de første lutherske prædikanter i Danmark. Dog vides intet om en reformatorisk indsats fra hans side, før han et par år senere kom til Assens. Her blev han sognepræst og virkede nu som denne bys reformator. 1529 udgav han en bog imod præsternes cølibat. Først efter Reformationens indførelse kom han tilbage til Svendborg, hvor han 15. aug. 1536 blev sognepræst ved St. Nicolai Kirke, og fra 1549 også provst i Sunds herred. 151) Den anden reformator, hvis navn er knyttet til Svendborg, var Hans Gaas. Men han kendes ikke før den heroiske indsats for Christian III's tilbageerobring af Svendborg 1535, som en ældre legende tilskrev ham, men hvis historiske værdi moderne forskning dog kraftigt har betvivlet. En tilhænger af reformationskongen har han dog været, idet Christian III 1539 udnævnte ham til sognepræst ved Vor Frue Kirke. 1548 opgav han denne stilling efter nogle retstrætter med byens borgere. Herefter blev han superintendent i Trondheim. Her i det gamle norske ærkebispesæde virkede han til sin død 1578 energisk for indførelsen af den lutherske kirkeordning i Norge. 152) Men der er altså ikke indicier for, at nogen af disse to senere så kendte reformatorer før 1536 skulle have virket for Luthers tanker i selve Svendborg.

En relation til Franciskanerklostret havde oprindelig den Jørgen Rasmussen, der nævnes som præst ved St. Nicolai Kirke efter Christian Skrok, og som døde 1537. Der har eksisteret et maleri af ham i denne kirke, hvor han var afbildet med tonsur, dvs. som munk. Deraf har man sluttet, at han var en tidligere franciskaner i byens kloster. 153) Denne formodning kan bekræftes. Det var jo en Jørgen Rasmussen, der ejede Savonarolas omtalte "Vejledning for skriftefædre", og på hvis titelblad han indskrev observanternes kapitler fra 1501 – 1529. 154) Samme hånd har også samme sted to gange skrevet et notat om de tre katolske grunde til at faste. Da der i Svendborg på den tid næppe kan have været to gejstlige ved navn Jørgen Rasmussen, må det anses for sikkert, at den første reformatoriske præst ved St. Nicolai Kirke var denne tidligere franciskaner.

Om klostret selv udstedte kong Frederik I. 21. dec. 1530 et brev til borgmester, råd og menighed i Svendborg. Her står, at når ”gråbrødrene går ud af klostret og opgiver det”, skal bygningerne overtages af byen, og de skal indrettes til et ”hospital til syge og sårede menneskers opholdelse”. To borgere skal have ansvaret for, at gaver og indtægter herefter kommer hospitalet til gode. Der skal indsættes en forstander, som to gange om året skal aflægge regnskab overfor borgmesteren og kongens lensmand om, at denne bestemmelse overholdes. Når byen overtager klostret, må borgerne få kirken som sognekirke, dog ”uden skade for de syge og sårede”. 155)

Det mærkelige er nu, at kongen to år senere, 1. november 1532 udstedte et nyt brev til de samme adressater. Her bestemmes, at ”når som helst de gråbrødre i klostret går ud og forlader klostret”, skal alle ”sengeklæder, bryggerede og køkkentøj samt alle dets bøger” blive de fattige og syge menneskers nytte og behov, som kommer ind i samme hospital, og må ikke gives nogen andre. På grundlag af erfaringer fra andre klosterfordrivelses ville kongen altså hindre brødrene i at tage noget af deres inventar med sig fra klostret. 156)

Men heraf fremgår jo også, at forudsætningen for den oprindelige bestemmelse, nemlig at franciskanerne faktisk forlod klostret, ikke var gået i opfyldelse. Her imod slutningen af 1532 levede brødrene der stadig, og bystyret havde åbenbart ikke lagt pres på dem, som det skete andre steder. Efter Frederik Is død i april 1533 overtog Rigsrådet landets styrelse. I overensstemmelse med sit katolske flertal udstedte Rigsrådet i juli 1533 en reces, der ikke blot indeholdt forbud mod yderligere nedlæggelse af klostre, men også stillede en proces i udsigt om genoprettelse af dem, der allerede var nedlagte, ved næste herredag. St. Hans dag 1534. Under disse forudsætninger og i denne periode affattede de danske franciskanere deres ”Uddrivelseskrønike”, der er et sagsindlæg til denne forventede proces. 157)

Svendborg-klostrets fortsatte beståen og aktivitet bevidnes også fra anden side. I Malmø, hvor Jørgen Kock og byens reformatorer i foråret 1530 havde fået Franciskanerklostret nedlagt og brødrene fordrevet, skrev reformatoren Peder Laurensen 1533 en polemisk bog: ”En sand og christelig undervisning om præsteembede”. I kapitel 12 imod de religiøse løfter læses således: ”Nogle munke og gække spotter Guds skik, og synes dermed at være deres hellige kirkes trofaste mænd og tjenere. Gud straffer dem vel, når han vil. Han finder vel også Niels Pedersen, den grå ulv i Svendborgs fåresti, blandt de gode simple folk eller andetsteds, når hans tid kommer, og andre hans lige med. Han (Gud) vil ikke altid forgæves være spottet af dem.” Med denne farlige ”grå ulv i Svendborgs fåresti” kan Peder Laurensen næppe have ment nogen anden end en franciskaner, broder Niels Pedersen, der stadig forsvarede den gamle tro imod den nye fortolkning af kristendommen. 158) Vi kan forstille os, at han og broder Jørgen Rasmussen, der åbenbart gik hver sin vej i trosspørgsmålet, ofte har disputeret ret livligt i klostergangen.

Også andre tegn antyder, at lutherdommen ikke havde megen medvind i Svendborg. 1532 blev der givet en gave til St. Gertruds alter i St. Nicolai Kirke på den udtrykkelige betingelse, at gudstjenesten, dvs. den katolske messe, skulle fortsætte. Peder Lauritsen ved Vor Frue Kapel ved Vor Frue Kirke bortfæstede en gård på den betingelse, at afgiften deraf skulle opretholde messen i kapellet. Men skulle denne forudsætning svigte, måtte fæsteren frit beholde gården. Tilsyneladende var der næppe en aktiv evangelisk bevægelse i Svendborg, før politiske og militære begivenheder satte deres barske punktum for den gamle tid. 159)

I begyndelsen af Grevens Fejde tog Svendborg først Christian IIs, dvs. Grev Christoffer og lybekernes parti. Det var grundæggende et socialt oprør mod adelsstyret, der gav sig udslag i et

plyndringer af mod omegnenes herregårde. Blandt dem var først og fremmest Ørkil, der på den tid var den ret evangelisk sindede biskop Knud Gyldenstjernes borg. I juli 1534 blev den indtaget, plyndret og brændt af svendborgerne. Først efter at Christian III 1535 i slaget ved Øksnebjerg havde vundet kampen mod Grev Christoffer, blev Svendborg erobret og som hævn hærget af Johan Rantzaus holstenske tropper. De fleste forfattere mener, formentlig med rette, men uden at der er noget direkte belæg for det, at det var ved denne lejlighed, Svendborg Franciskanerkloster mødte sin skæbne og de sidste brødre endelig blev fordrevet. 160)

Da Christian III havde vundet Grevefejden og 1536 indtaget Købehavn, kunne han indføre den lutherske kirkeordning i hele Danmark. Christian Skrok var blandt de delegerede, der skulle udarbejde det første udkast til den tilsvarende kirkelov. 161) Dog blev det pommeraneren Johan Bugenhagen, der blev den egentlige ekspert bag udarbejdelsen af "Ordinatio Eccleastica Regnorum Daniae et Norwegiae", på dansk "Kirkeordinansen", der fra 1537 blev lov for den evangeliske kirke i de to lande. Her blev tiggerordnerne kort og godt forbudt: brødrene måtte enten tilslutte sig den nye kirkeordning eller emigrere. Kun gamle og syge brødre fik tålt ophold i klostrene på betingelse af, at de afførte sig deres ordensdragt og ikke "spottede evangeliet" dvs. modsagde den nye troslære. 162) I praksis betød det, at de sidste danske franciskaner- dominikaner- og karmeliterklostre nu blev nedlagt, brødrene forsvandt, nogle til emigration.

Da vi nogle år senere i 1541 hører om klostret i Svendborg, var franciskanerne i hvert fald borte. Christian III gav byen "ejendomsbrev på Gråbrødre Kloster med haverum og abildgård". 163) Det af Frederik I. planlagte hospital blev der ikke tale om. Kirken skulle være sognekirke, men blev i praksis kun anneks til de to sognekirker i byen. Klosters vestfløj blev indrettet til byskole, dvs latinskole. 164) Men et senere sagn fortæller, at der endnu nogen tid skulle have boet en ensom gammel munk nær den nuværende "Munkebrønd". Den blev oprettet 1916 som et minde om klostret lige overfor Svendborg Jernbanestation, der jo i dag ligger på klostrets sted. 165) Om bygningernes videre historie henvises til Birgitte Bøggild-Johannsen følgende afsnit.

10. juni 2011

NOTER

- 1) Et udmærket moderne overblik er: John Moorman: "A History of The Franciscan order from Its Origin to the Year 1517", Oxford 1968. (Cit.: Moorman, 1968)-Franciskanerregelen er udgivet på dansk i "Den hellige Frans af Assisis skrifter", ved Marianne Powell, 1999. (Cit.: Powell, 1999).- Om de danske franciskanere: Johannes Lindbæk: "De danske franciskanerklostre", Kbh. 1914. (Cit.: Lindbæk, 1914) samt Jørgen Nybo Rasmussen: "Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter", Kevelaer 2002. (Cit. JNR, 2002)
- 2) Rydårbogen i Erik Kroman: "Danmarks middelalderlige annaler", Kbhv. 1980, 171.
- 3) JNR, 2002, 42 ff.
- 4) Thelma Jexlev: "Astrad Frakke" i Dansk biografisk leksikon, 3. udg. bd. 4, 512.
- 5) "Dicitur. quod castellanus eiusdem castris fundavit illum locum: frater Astradus Fracki, quondam dapifer regis Valdemari 2. fundator hujus loci" Se videre note 7.
- 5) Jørgen Nybo Rasmussen: "Broder Peder Olsen som de danske franciskaneres historieskriver", Skrifter udg. af Det historiske Institut ved Københavns Universitet", bd. 6. Kbhv. 1976. (Cit. JNR, 1976)
- 6) JNR, 1976, 39, 86-87. - Petrus Olai: "Collectanea" = AM ms. 1o7,8o, fol. 103- 121. - Udgivelse: "De ordine fratrum minorum" ved M. Cl. Gertz i "Scriptores minores historiae danicae medii aevi" 2, 1922, 279-324. (Cit. PO: De OFM) Om klostret i Svendborg: 293-294.
- 7) JNR, 2002, 518-534 opstiller kapitellisterne synkront - Jfr. "Visbyfranciskanernas bok. Handskriften B 99 i Kungliga Biblioteket" udg. af Arkiv på Gotland nr. 5, Visby 2008, 18-19.
- 8) Liber Jeorgii Erasmi de Suenburg (Jørgen Rasmussens) fortegnelse udg. af H.F Rørdam: "Gråbrødreordenens Provindsialkapitler" i "Kirkehistoriske Samlinger" 4, 1867-1868, 462-463. Se videre kap. 16 og note 154.
- 9) Lindbæk, 1914, 156. - JNR, 1976, 86-87. - "Krøniken om graabrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark", oversat af Henning Heilesen, 1967, 9-10. (Cit.: Heilesen, 1967)
- 10) Petrus Olai: "Excerpta ex historicis Danorum", udg. af J. Langebek i "Scriptores rerum Danocorum" 2, 1773, 265. - JNR, 1976, 135.
- 12) Se nedenfor kap. 9.- Diplomatarium. Danicum. 2. rk. 2. bd, nr. 52.(Cit.: Dipl. Dan.)
- 13) Ole Fenger: "Kirker rejses alle vegne" = "Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie", bd.4, Kbhv. 1989, 312 - 327. (Cit. Fenger, 1989).- Dipl. Dan. 1. rk., 6. bd., nr.17.
- 14) Dipl. Dan. 1. rk. 6 bd, nr. 42 -

- 15) Dipl. Dan. 1. rk, 6 bd, nr. 97. – Afbildning af brevet i Helle Reinholdt: "Middelalderbyen Svendborg" 1992, 31 (Cit.: Reinholdt 1992)
- 16) Reinholdt, 1992, 27-31 og 79 – 87.
- 17) Hans Krongaard Kristensen: "The Franciscan Friary of Svendborg", 1994, 11. (Cit. Krongaard, 1994)
- 18) Moorman, 1967, kapitlet: "The Growth of The Order" 155 -176.- Rasmussen, 2002, 41– 47.
- 19) Powell; 1999, 65 – 66. – Johannes Jørgensen: "Den hellige Frans af Assisi" Kbhv. 1907 149 ff. - Fenger, 1989, 312-327.
- 20) Lindbæk, 1914, 222-229. - Marianne Johansen: "En søster i verden. Grevinde Ingerd på Sjælland og i Europa" i Køge Museum 1997, 44 – 64. – Petrus Olai: "De OFM" 296.
- 21) Rasmussen, 2002, 63 og 74f.- Jürgen Werinhard Einhorn OFM: "Ein gräflicher Minderbruder" in "Bruder Franz", 1966. - Volker Vogel: "Schleswig im Mittelalter", 1989, 34 – 43, Kap. "Die Königspfalz und das Franziskanerkloster",
- 22) Petrus Olai: "De OFM", 293. Peder Olsen regnede ud fra Frans omvendelse 1206. - Kurt Villads Jensen: "Korstog ved verdens yderste rand. Danmark og Portugal ca. 1000-ca. 1250", Odense 2011, 27-31 tager sit udgangspunkt i ægteskabet mellem Valdemar og Berengaria.
- 23) Et overblik se f. eks. Kay Nielsen: "Danmarks konger og dronninger" 1981.
- 24) Portugals kongegenealogi på nettet: www.genealogy.euwebcz/capet47.html.
- 25) Mary Purcell: "Saint Anthony and his Times", Dublin 1960, 38 ff. (Cit.: Purcell, 1960) . - Jaques Toussaert: "Antonius von Padua. Versuch einer kritischen Biographie", Köln, 1967, 171 ff. (Cit.: Toussart, 1967)
- 26) Moorman 1967, 71f. – Purcell 1960, 49. – Toussaert 1967, 196.
- 27) Johannes Jørgensen, "Frans af Assisi", 1907, 161-165. – Moorman, 1967, 71f. og 228 f. – Kurt Villads Jensen: "Det blodige martyrium. Franciskansk mission fra Marakesh til Peking i 1200- og 1300-tallet" i Phoenix, 2002, 38 ff.
- 28) Litteraturen om Antonius af Padua er enorm. De fleste forfattere beskæftiger sig dog mest med hans senere liv som franciskansk prædikant og helgen. De ovennævnte værker af Purcell og Toussaert behandler dog også hans mindre kendte barndom og ungdom og tid som augustinerkannik i Lissabon og Coimbra. På dansk findes en oversættelse af C. M. Anthony: "Sankt Antonius af Padua", Kbhv. 1916.
- 29) Den kendte, men meget senere folkevise om "Dronning Dagmars død" lader Dagmar advare Valdemar mod at ægte Bengerd:

”Den anden bøn, jeg beder nu,
den er eder selv til fromme,
I tage ej Bengerd udi favn,
Hun er så besk en blomme”

Men selv kronologien halter, for ved Dagmars død 1212 var Berengaris kun 18 og havde knap forladt Portugal for at følge broderen Ferdinand til Flandern, så hvordan skulle Dagmar overhovedet have kendt hende?

- 30) ”Viborgbispens Gunners levned” oversat af Hans Olrik, Aarhus 1938, 12.
- 31) PO: De OFM, 293. – Jarl Gallén: ”La province de Dacie de l’ordre des Frères precheurs”, bd. 1, Helsingfors 1946, 26f. (Cit. Gallén, 1946)
- 32) Jfr. note 15.-
- 33) PO: De OFM, 293
- 34) Afbildning i ”Middelalderbyen Svendborg” side 86. – Nationalmuseet 2. afd. Inv. Nr. D 8364. – En egentlig forskning om dette smukke kunstværk mangler endnu. Medaillonen er fundet i 1800-tallet på Ørkil borgbanke. Magnus Petersen tegnede den i 1887, men først 1913 købte Nationalmuseet den af ejeren. Harald Langberg satte den 1982 i forbindelse med Gunhildkorset og daterede den til slutningen af 1100-tallet, hvilket Niels Knud Liebgott i ”Elfenben fra Danmarks middelalder” 1984, 26-27 citerer med forbehold. Det fine bløde figursnit virker dog gotisk, så en datering til 1200-tallet er sandsynligere.
- 35) Bullarium Danicum nr. 289. (Cit. Bull. Dan.) - Diplomatarium. Norvegicum bd. 9, nr. 4. – Rasmussen, 2002, 217-218.
- 36) Tønder stadsret udgivet i E. Kroman: ”Danmarks gamle købstadslovgivning” 1., Kbhv 1951, 215 -216. - På Tønder Rådhus hænger endnu et gammelt maleri af Broder Regnar.
- 37) ”Rydårbogen” i E. Kroman: ”Danmarks middelalderlige annaler”, 172.
- 38) Den bedste og mest overskuelige fremstilling af hele ”ærkebisperstriden” er Niels Knud Andersen: ”Senmiddelalderen 1241 – 1448” i ”Den danske kirkes historie” 2, 1962, 11-65. (Cit. Andersen, 1962). - En dyberegående analyse hos Niels Skyum Nielsen i ”Kirkekampen i Danmark 1241 -1290”, Kbhv. 1963. – Om Broder Simon de Auvergne: Andersen, 1962, 25 – 27. Om hans senere karriere: Rasmussen, 2002, 251- 252
- .39) Dipl.Dan. 1. rk, 7. nr. 266.
- 40) Gallén: 1946, 15-18 samt listen over dominikanernes provincialpriorer, side 252.
- 41) H.F. Rørdam: ”Monumenta historiæ Danicæ”, 2. rk. 2, 1887, 14.
- 42) Dipl. Dan. 2. rk., 2, nr. 52.

- 43) PO, De OFM, 305. "MCCLII frater Reynerius factus est episcopus Ottoniensis per presentationem regis Abel". Tore Nyberg: "Odense bys historie" bd. I, 225-228.
- 44) PO: De OFM, 293. "MCCLIII. Rex Christoforus castrum Swineburgis funditus destruxit et castrenses decapitavit"
- 45) 25. febr. 1253. Reinholdt, 1992, 27 og 117, note 16.
- 46) Dipl. Dan. 2. rk, 1, nr. 63.
- 47) Dipl. Dan. 2. rk. 1, nr. 29. Skyum-Nielsen 1963, 11 ff. - Moorman, 1968, 133 - 135. Samme: "The Franciscans in England" 1974, kap. "The Friars and Scholarship" 50 - 61. Kildeskift: Thomas Eccleston: "De adventu fratrum minorum in Angliam". Tysk oversættelse af Lothar Hardick i "Nach England und Deutschland" Werl/Wf. 1957. Her omtales Adam af March, Robert Grosseteste, Thomas af York og provincialen William af Nottingham mfl. der behandlede Jakob Erlandsens anmodning.-N.K.Andersen, 1962, 36f.
- 48) Københavns Diplomatarium, ...- S. Cedergren Bech: "Københavns historie", 1967, 27f.
- 49) Andersen 1962, 40-41. - Debatten om ærkebisperidens ideologi fortsætter. Alt for ofte skildres den som en banal magtkamp uden forståelse af dens principielle indhold.
- 50) PO: De OFM, 305-06.
- 51) Petrus Olai: "Annales rerum Danicarum" i Scriptorum rerum Danicarum" udg. af J. Langebek, 1772, 186.
- 52) Anders W. Mårtensson: "en märkelig grav", "Kulturen", Lund 1973, 137-144. Kommenteret bl.a. i Erik Kjersgaard: "Borgerkrig og Kalmarunion" Politikens Danmarkshistorie bd. 4, 1977, 115 og Kaj Hørby: "Velstands krise og tusind baghold = Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie" bd. 5, 1989, 11.
- 53) Thelma Jexlev: "Lokalarkiver 1" = "Vejledende arkivregistraturer nr. XVII", Rigsarkivet 1973, St. Clara Kloster, side 288 - 344, registrerer de 365 bevarede breve. (Cit. Jexlev: "St. Clara")
- 54) Jexlev, St. Clara nr. 16. -
- 55) Jexlev, St. Clara, nr. 17. - K. Erslev: "Testamenter fra Danmarks middelalder", Kbhv. 1901, 6-8, nr. 3. (Cit. Erslev, Test.) -Dipl. Dan. 2. rk. 1, nr. 240.
- 56) Jexlev: St. Clara nr. 29. Erslev, Test., nr. 4.-Dipl. Dan. 2. rk. 1, nr. 332-33.
- 57) Jexlev, St. Clara nr. 31. Erslev Test., nr. 5.- Dipl. Dan. 2. rk. 1, Nr. 355.
- 58) Jexlev, St. Clara nr. 38. Dipl. Dan. 2. rk. 1, nr. 387.

- 59) Dipl. Dan. 2. rk. 1, nr. 421.
- 60) Jexlev, St. Clara nr. 45. – Dipl. Dan. 2. rk. 2, nr. 59.
- 61) Vejlekonstitutionen: “Cum ecclesia Daciana”, 5. marts 1256. - Dipl. Dan. 2. rk. 1, 176ff.– Andersen, 1962, 45f.- Skyum-Nielsen, 1963, 89 – 98.
- 62) Skyum-Nielsen, 1963, 160-162.
- 63) Skyum-Nielsen, 1963, 166f. Bortset fra, om denne anklage holder eller ikke, så viser den Regnars nære kontakter med Abel-slægten. Ægteskabet mellem Mechtild og Birger Jarl 1261 fik for de svenske franciskanerne større konsekvenser end hidtil antaget, jfr. Henrik Roelvink: ”Riddarholmens kyrka och kloster. Varför är Sveriges kungar begravda hos franciskanerna” Stockholm 2008, særlig side 17 – 20. (Cit. Roelvink, 2008)
- 64) Skyum-Nielsen, 1963, 170. - Dipl. Dan. 2. rk. Nr. 432.
- 65) Tore Nyberg: i ”Odense bys historie”, 1982, 226 – 228.
- 66) Krongaard: ”The Franciscan Friary of Svendborg” 1994, 11 og 61. - Reinholdt, 1992, 36 og 55. Begge har dog Peder Olsens fejlagtige årstal 1267.
- 67) Guidos dom 30. sept. 1266: Dipl. Dan. 2. rk. 2, nr. 39. - Skyum-Nielsen, 1963, 220 .
- 68) Interdiktets ophævelse indledtes med Gregor Xs bulle 12. nov. 1274: Dipl. Dan. 2. rk. 2, nr. 245, men blev først endelig afviklet i foråret 1275. Skyum-Nielsen, 1963, 270f.
- 69) Dipl. Dan. 2 rk. 2, nr. 86.
- 70) Dipl. Dan. 2. rk. 2, nr. 126 og 127..
- 71) Petrus Olai, De OFM, 307.- Rasmussen, 1976, 98.
- 72) Dipl. Dan. 2. rk. 2, nr 137.
- 73) Roelvink, 2008, 20 – 22.
- 74) PO: De OFM, 298.
- 75) Petrus Olai: ”Excerpta ex historicis Danorum” i Langebek: ”Scriptores rerum danicarum” bd. 1, 1772, 265.
- 76) Erik Kjersgaard: ”Politikens Danmarkshistorie”, bd. 4, 1977, 114-127.
- 77) Peder Olsen, De OFM, 298 – 300. – J. Nybo Rasmussen: ”Claus Bergs kongelige altertavle og franciskanerne” 1996, 20 – 27. – Udgivelse af Odensetavlens tekst med kommentarer: Rasmussen, 1976, side 159.

- 78) Birgitte Bøggild-Johannsen m. fl. "Danmarks Kirker, Odense St. Knuds Kirke, gravminder", 1996, side 715-716.
- 79) Erslev: Test. nr. 15 og 19.
- 80) Dipl. Dan. 2. rk. 4. bd, 30 – 34 og 43 – 47.
- 81) Dipl. Dan. 2. rk, 4. bd. Nr. 154. – PO: De OFM, 321- Rasmussen, 2002, 520 og 535.
- 82) Petrus Olai: "Cronica Regum Danorum", iSRD. Bd. 1, 128. – "Danmarks Kirker, Sorø Amt, Ringsted St. Bents Kirke, gravminder".
- 83) PO: De OFM, 294.
- 84) Esben Albrechtsen: "Holstenervældet på Fyn i det 14. århundrede" i Fynske Minder, 1974, 189- 207. – Se også gængse Danmarkshistorier.
- 85) Reinholdt, 1992, 40-42.
- 86) "Om St. Jørgens Gård ved Svendborg" i Kirkehistoriske samlinger 3 rk 1. bd, 1874-77, 549-553. - Dipl. Dan. 2. rk. 10, Nr. 399.
- 87) Erslev, Test. nr. 38.
- 88) PO, De OFM. 308.- Rasmussen, 2002, 521 – 522.
- 89) Dipl. Dan. 2. rk. 11, nr. 1066.
- 90) Andersen: 1962, 115 118. – Andreas Nissen: „Danske bisperækker“, Kbhv. 1936, 93.
- 91) Rasmussen, 2002, 521.
- 92) PO: De OFM: 299 (Odense Franciskanerkirke) 294-295 (Svendborg Franciskanerkirke).
- 93) PO: De OFM, 307. - Tore Nyberg: "Odense bys historie" bd. 1, 278 - 279.
- 94) Krongaard, 1994, 30 – 33.
- 95) Rasmussen, 2002, 455 – 457. Oversigt over kirkeplanyperne: Abbildung nr. 5o.
- 96) Rasmussen 2002, 522-523 og 125.
- 97) Erslev: "Testamenter", nr. 38.
- 98) PO: De OFM, 294. –
- 99) Krongaard, 1994, 41.

- 100) Rasmussen 2002, 99 – 101.
- 101) J. Nybo Rasmussen: "Broder Esger, provincialminister for franciskanerprovinsen Dacia 1406-1432" i "Mennesker i Danmarks og Europas middelalder" Kbhv. 1986, 215 – 219.
- 102) Krongaard, 1994, 47f.
- 103) Krongaard, 1994, 88-98.
- 104) Rasmussen, 2002, 311- 313.
- 105) Rasmussen, 2002, 136-188.
- 106) Powell: "Frans af Assisis skrifter", 1999, 71- 72.
- 107) Rasmussen, 2002, 267 – 273.
- 108) Se følgende afsnit 14: "Observansreformen".
- 109) Rasmussen, 2002, 357 – 359.
- 110) Rasmussen, 2002, 360-361. – PO: De OFM, 294: biskop Regnars gave.
- 111) Erslev; Test. nr. 7, 15 og 19.
- 112) Erslev, Test. nr. 38.
- 113) PO: De OFM, 294.
- 114) Dipl. Dan. 2. rk. Bd. 10, nr. 399. og ovenfor note 86.
- 115) Betaling for begravelser se Rasmussen 2002, 371-375. Abildgaards tegninger se Krongaard1994, 80
- 116) Michael Andersen: "Andreas Olufsens seglstampe fra gråbrødrenes kirkegård i Svendborg" i Årbog for Svendborg og omegns museum 2000, 36 – 41.
- 117) PO: De OFM, 309 – 322. - Lindbæk, 1914, 50-78. - Rasmussen, 1976, 51-57. Rasmussen, 2002, 413 – 421.
- 118) J. Nybo Rasmussen: "Broder Laurids Brandsen og reformen i Odense Gråbrødrekloster 1469" i Fynske Årbøger nr. 10, 1968-70, 192 – 198. – Acta pontificum danica" nr. 2433 og 2434. (Cit.: APD)
- 119) APD nr. 2484 og 2485. – Lucas Wadding: "Annales Minorum" bd. 14, Rom 1735 nr. 544.

- 120) APD nr. 2714, dat. 28 maj 1478.
- 121) PO: De OFM, 310.
- 122) Orig. i Rigsarkivet, Pergamentsamlingen. Køge købstad nr. 14.- Udg. Franziska Carlsen: "Efterretninger om Gammelkjøgegaard", Kbhv. 1876, 252-254.- Svendborg-guardianens segl: Henry Petersen: "Danske gejstlige sigiller", 1886, nr. 594.
- 123) Repertorium Danicum 2. rk. Bd. 3, nr. 4606.
- 124) Lindbæk, 1914, 284, note 294. - Rigsarkivet, Klevenfeldts samlinger, stamtavler: Gøye. - Danske Magazin bd. 1, 293.
- 125) Svendborg, rådstuevidner 1544: Landsarkivet i Odense, pergamenter, Svendborg topografi 1541-1647, 19/5 1544. Efter Reinholdt, 1992.
- 126) "Dronning Christines Hofholdningsregnskaber", ed. W. Christensen 1904: 131, 188 og 389.
- 127) "Præsteindberetninger til Ole Worm" bd. 2 Fyns stift. Udg. af Frank Jørgensen Kbhv. 1974, 76 – 78.- J. Nybo Rasmussen: "Claus Bergs kongelige albertavle og franciskanerne", Odense, 1996, 41.
- 128) "Svendborg Sankt Nicolai Kirke", red. Kaare Lund Rasmussen, 2008, 104 – 105. Indskriftens latinske ordlyd er: "+ihesus*maria*franciscus*katerina*johannes*de* vastenovie*me*fecit*anno*domini*m*cccc*xii*" - Se Krongaard1994, 79-80.
- 129) Krongaard, 1994, 78.
- 130) Krongaard, 1994, 74-77.
- 131) Biskop Ivar af Odenses vidisse 1239, se ovenfor...Prædikeretten blev senere bekræftet mange i flere pavebreve: Rasmussen 2002, 212-229.
- 132) Rasmussen, 2002, 311-313.
- 133) Kortskitse over "terminerne" på Fyn, se Rasmussen, 2002, Abbildung nr. 45.
- 134) Krongaard, 1994, især 66 – 81.
- 135) Lindbæk, 1914, note 296. – Repertorium Danicum 1. rk. Nr. 6402.
- 136) Ragnar Blomquist: "Franciskanernas studium Generale i Lund", Lund 1982. – Lindbæk, 1914, 41.
- 137) PO, De OFM, 294.- se ovenfor

- 138) Holger F. Rørdam: "Graabrødrenes Provindskapitler 1501 – 1529" i Kirkehist. Saml. 4. 1867 – 68, 462-463. – Se også nedenfor note 154.
- 139) Krongaard, 1994, 74 – 79."Trefoldighedskirken på Turø":kirkeguide med illustrationer.
- 140) Francis Beckett: "Danmarks kunst" bd. 2, 1927, 215. - O. Thorlacius-Ussing: "Claus Berg", 1932, 69.- Jan Friedrich Richter: "Claus Bergs Retabelproduktion des Spätmittelalters im Ostseeraum" Berlin 2007, 95 – 97. (Cit.: Richter 2007)
- 141) Krongaard. 1994, 78.
- 142) Krongaard, 1994, 77-78.- Richter: 2007,112-113.
- 143) Krongaard, 1994, 78 – 79.
- 144) Trap: „Danmark“ 5. udg. Svendborg amt, 1957, Gudme sogn, 864.
- 145) Thorlacius-Ussing, 1932, 87 – 88.- Richter, 2007, 112- 113.
- 146) Krongaard, 1994, 79 – 80. – Sankt Nicolai i Svendborg, 2006, 104-105. Jfr. note 128. – Gammeltoft- Hansen: "De glemte klokker" i Årbog for Svendborg og omegns museum 1983, 54 -66.
- 147) Thorlacius-Ussing: "Claus Bergs altertavle i Skt. Knud i Odense", 1967.- J. Nybo Rasmussen: "Claus Bergs kongelige altertavle og franciskanerne. En tolkning", Kbhv. 1996. – J. Nybo Rasmussen: "Christine von Sachsen, Dänemarks franziskanische Königin" i „Medieval Spirituality in Scandinavia and Europe“ Odense 2001, 309 – 324.
- 148) PO, De OFM, 320.
- 149) Martin Schwarz Lausten: „Danmarks kirkehistorie“, 2004, 113.
- 150) „Krøniken om gråbrødrenes fordrivelse fra deres klostre i Danmark“ oversat af Henning Heilesen, Kbh. 1967. – Udg. af den latinske original: M. Cl. Gertz: De expulsionem fratrum minorum" i Scriptorum minores", bd. 2, Kbhv. 1922, 325- 367.
- 151) Bjørn Kornerup: "Skrok, Christian Clausen" i Dansk biografisk Leksikon, 3. udg.– "Sankt Nicolai i Svendborg" 2006, 109 – 113 og 367 – 368.
- 152) Bjørn Kornerup: "Gaas, Hans" i Dansk biografisk Leksikon, 3. udg.- "Sankt Nicolai i Svendborg", 2007, 367 – 368.
- 153) J.O.Bro-Jørgensen: "Svendborg købstads historie", bd. 1, 141. – "Sankt Nicolai i Svendborg" 2007, 367.

- 154) Jfr note 138.- Øverst på titelbladet af "Eruditorium confessorum fratris Hieronymi Savonarole Ferrariensis ordinis predicatorum", 1510 ejerpåtegningen: "Liber Jeorgii Erasmi de Swenburg".
- 155) "Kong Frederik den førstes danske registranter" udg. af K. Erslev og W. Møllerup 1879, 272-273. (Cit. Fr. I. Reg.)
- 156) Fr. I. Reg. 336.
- 157) A Heise: "Herredagen i København 1533" i Hist. Tidsskrift. 4. rk. 3. bd. 1872-73, 491. - Heilesen: 1967, 15.
- 158) Peder Laurensen: "En sand og christelig undervisning om præsteembede dslg. Om klosterfolks løfter, frihed etc." Malmø 2533.
- 159) Bro-Jørgensen: "Svendborg købstads historie", 141 - 144. - "Sankt Nicolai i Svendborg" 2007, 110.
- 160) Lindbæk, 1914, 156. -
- 161) Martin Schwarz Lausten: "Kirkeordinansen 1537 / 39", Kbhv. 1989, 147.
- 162) Martin Schwarz Lausten, 1989, 114 (den latinske ordinans) og 192 - 193 (den danske ordinans). - Broder Peder Olsen noterede uden kommentar afskaffelsen af de tre tiggerordner i sit håndskrift: "Danorum Gesta post Chronica Saxonis facta" = Gl. Kgl. Saml. 2461, 4o, fol. 82r. Herefter også i den danske "Roskilde-årbogen", jfr. H.F. Rørdam: "Monumenta historiae Danice" 1. rk. 1 bd. 1873, 376.
- 163) "Danske koncelliregistranter 1535 - 1550" Kbhv. 1881, 204.
- 164) Krongaard., 1994, 48 - 54.
- 165) Lindbæk, 1914, 157.- "Munkebrønden" nederst i Munkestræde blev rejst 1916 med følgende indskrift: "Ved denne plads lå indtil 1536 et Graabrødrekloster, stiftet 1536 af Astrad Fracke, drost og slotsfoged i Svendborg."

JNR 26/6- 2011.